

Dvig življenjskega standarda in transformacija elit v Tomaju v drugi polovici 20. stoletja

Polona Sitar

Univerza na Primorskem

© 2025 Polona Sitar

<https://doi.org/10.26493/978-961-293-552-8.529-567>

Uvod

V pričujočem poglavju bomo skušali opredeliti »podeželsko elito« v ruralnem okolju Tomaja v 20. stoletju s poudarkom na obdobju po drugi svetovni vojni. Zanimal nas bo njen izvor, prav tako pa tudi struktura in prakse pridobivanja ter ohranjanja elitnosti na podlagi oblik kapitala njenih pripadnikov in pripadnic. Tomaj predstavlja okolje, ki je bilo podvrženo ekonomski in socialni modernizaciji ter vplivom različnih političnih ureditev, zato nas bo zanimala tudi dinamika strategij prilagajanja elit tem spremembam. V polju preučevanja vsakdanjega življenja vasi Tomaj bomo fokus namenili tudi kmečkim družinam, ki so tvorile vaško elito, in mehanizmom vzpostavljanja, izvajanja ter ohranjanja moči v kontekstu delovanja »ruralne elite« kot odločevalca in prenašalca odločitev v gospodarsko življenje. Izhajali bomo iz mikrozgodovinskega pristopa, ki obravnava pojave, kot so posamezna skupnost, družina, dogodek ali posameznik, in skuša rekonstruirati realno življenje v njegovem izvornem kontekstu (Ginzburg in Poni 1991; Muir in Ruggiero 1991).

Prispevek je vsebinsko razdeljen na dva dela. V prvem nas bo zanimalo, kdo je imel najvišji status znotraj vaške skupnosti v Tomaju in največjo moč na lokalni ravni; katere vrste elit so bile prisotne in kakšen je bil njihov položaj. Prav tako nas bo zanimala vpetost elit v institucije in politike širše skupnosti ter zunanji svet. Zaradi zanimanja za (dis)kontinuiteto elit bomo upoštevali tudi položaj slednjih v Tomaju pred vojno. V drugem delu prispevka bomo pojasnili socialno transformacijo politične in ekonomske elite v Tomaju skozi dvig standarda v 60. in 70. letih ter preko materialne kulture v kontekstu razumevanja družbenega razreda. Zanimali nas bodo predvsem vzroki za dvig življenjskega standarda, družbeno razslojevanje

in materialni kazalniki razslojenosti. V kontekstu preučevanja materialne kulture izhajamo iz predpostavke, da materialni predmeti tudi ustvarjajo, gradijo, materializirajo in mobilizirajo zgodovino, stike ter razmerja, zato niso zgolj preprosti rekviziti zgodovine, ampak orodja, s katerimi ljudje oblikujejo svoja življenja (Gerritsen in Riello 2014; Roche 1997).

Raziskavo metodološko utemeljujemo na analizi znanstvene literature, statističnih virov in arhivskega gradiva, ki temelji na arhivskih fondih občine Tomaj, Pokrajinskega arhiva Koper in arhivih Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije/Zveze komunistov Slovenije (1945–1954) Arhiva Republike Slovenije. Prav tako izhajamo iz tipkopisnih in rokopisnih del msg. Albina Kjudra (cerkvene kronike, dnevniški zapiski in spomini), ki ponujajo uvid v delovanje skupnosti skozi prizmo lokalne cerkvene avtoritete v poznem 19. in prvi polovici 20. stoletja.

Raziskava temelji na metodi ustne zgodovine, ki nam omogoča vpogled v dožemanje dogodkov in vrednot sogovornikov ter sogovornic, zato je uporabna za zbiranje subjektivnih, ne objektivnih informacij (Thompson 1978; Ritchie 1994). Kot pravi Paul Thompson (1978, 296–301) intervjuji ustne zgodovine priskrbijo pogled na prenos vrednot skozi generacije in podajo boljši vpogled v kulturne vzorce ter občutke posameznika. Zanimalo nas bo območje posameznikovega individualnega mikrosveta, ki ga, kot pravi Mojca Ramšak (2003, 105), bolje obvlada kot območje makrosveta medsebojnih sistemov družbe, kot so država, njene institucije, ideološki aparati države, ekonomska in razredna razmerja. Usten dokaz izvira iz neposredne osebne izkušnje, zato ne more biti potrjen, lahko pa je ovrednoten z umestitvijo v širši kontekst, pri čemer sta potrebni ustrezna kritika virov in ureditev gradiva za analizo. Vse skupaj bomo zato tudi utemeljili na teoretskih spoznanjih relevantne literature za razumevanje širšega družbenega in zgodovinskega konteksta.

Prav tako smo izvedli 30 polstrukturiranih intervjujev s prebivalci in prebivalkami Tomaja, kjer smo se po načelu etnografskega raziskovanja v obliki snežne kepe zbližali z osrednjo sogovornico v vasi, z njo opravili polstrukturirani intervju, potem pa nas je predstavila svoji mreži ljudi. Sogovornikom in sogovornicam je skupno, da so bili rojeni v Tomaju ali so se tja priselili v zgodnji mladosti. Večina jih je bila rojenih pred drugo svetovno vojno, v manjši meri pa smo vključili tudi generacijo, rojeno v 50. letih prejšnjega stoletja.¹ Obema generacijama sogovornikov in sogovornic

¹ Sogovornikov/-c ne bomo poimenovali s pravim imenom in priimkom, ampak bomo uporabljali izmišljena imena, da bi jim zagotovili anonimnost in zavarovali njihovo zasebnost.

Slika 13.1 Tomaj danes (osebni arhiv avtorice)

je skupno, da so večino svojega aktivnega življenja preživel v socializmu. Vključitev obeh generacij omogoča razumevanje socialističnega obdobja v Tomaju skozi generacijsko perspektivo, ki po eni strani osvetljuje morebitne generacijske diskontinuitete, po drugi pa tudi skupna razumevanja.

Vrste elit v Tomaju po drugi svetovni vojni

Raziskave, ki preučujejo značilnosti evropskih podeželskih elit, so v zgodovinarstvu v zadnjih letih pritegnile večjo pozornost. Kot navajata Matteo Di Tullio in Giulio Ongaro (2020, 76), so pod vplivom marksistične ideologije raziskovalci podeželsko družbo dolgo časa obravnavali kot družbeno in ekonomsko enotno. Po tem prepričanju je bil edini del predindustrijske družbe, ki ga je bilo mogoče obravnavati kot dinamičnega, mestni center, kjer sta si plemstvo in buržoazija delila politično ter ekonomsko moč. V začetku 80. let prejšnjega stoletja pa so zgodovinarji to monolitno dojetje začeli revidirati in se osredotočili na notranjo stratifikacijo podeželskih skupnosti, ki niso bile več obravnavane kot posamezna, enotna celota. S preučevanjem podeželskih elit so začele nastajati raziskave, ki so spodbujale komparativno analizo za ugotavljanje podobnosti in razlik v času ter prostoru (npr. Aparisi Romero in Royo Perez 2014; Levi 1995).

Podeželske elite, kot jih opredeljujejo Susanne Søholt, Susanne Stenbacka in Helle Nørsgaard (2018, 220), so posamezniki z lokalno močjo v ekonomskih, političnih, administrativnih, upravljavskih, civilnih in tradicionalnih institucijah skupnosti. Charles W. Mills (1959, 3–29) z izrazom »elita moči« opredeli majhno, vendar zelo vplivno skupino ljudi, ki zasedajo

Bolj kot njihova imena so za nas pomembni podatki o spolu, starosti, poklicu in kraju rojstva.

ključne pozicije v družbi in imajo sposobnost sprejemanja pomembnih odločitev, ki vplivajo na širšo javnost. Te osebe pogosto prihajajo iz vrhovnih krogov politike, gospodarstva in vojske ter imajo moč oblikovati javno politiko in družbeni red po svojih lastnih interesih. Gre za peščico posameznikov in organizacij, ki obvladujejo ključne institucije v družbi. Pri tem so nekateri deli prebivalstva v eliti moči zastopani nesorazmerno, ti deli pa se lahko imenujejo »politični razred« (glej Bottomore 1966). Za razliko od teorije o prekrivajočih se skupinah moči Charlesa W. Millsa (1956) pa Susanne Søholt, Susanne Stenbacka in Helle Nørgaard (2018, 220) podeželske elite opredeljujejo glede na njihovo posamezno pozicijo moči, ne pa kot del zaprtih mrež moči. Čeprav podeželske elite niso nujno formalni predstavniki skupnosti, se pričakuje, da bodo delovale v imenu kolektivnih interesov, in so zato vplivne v lokalnem razvoju. Elite torej razumemo kot skupine s pomembnim vplivom na razvoj družbe. Njihovim pripadnikom družbeno priznana moč omogoča določanje ekonomskih, socialnih in kulturnih standardov v lastnih institucijah, v skupnosti pa nadziranje obstoječih političnih, kulturnih, gospodarskih in socialnih vodstvenih položajev.

Vprašanje elit je povezano tudi z razporeditvijo družbene moči in s posedovanjem različnih tipov kapitala, ki omogoča koncentracijo moči med posameznimi družbenimi skupinami in med posamezniki znotraj teh skupin. Pierre Bourdieu (1979; 1987; 1989; 2002) je s konceptom »kapitala«, ki se giblje v družbenem prostoru, pojasnil neenakosti v družbi in opozoril, da je treba »kapital« razumeti kot metaforo in ne kot opis empiričnih položajev. Različni tipi kapitalov vplivajo na posameznikovo pozicijo v celotnem družbenem polju. Ustvaril je model razreda, ki temelji na kapitalih, ki se premikajo skozi družbeni prostor, in predlagal štiri oblike kapitala: ekonomskega (dohodek), kulturnega (lahko obstaja v utelešenem stanju – dolgotrajne dispozicije telesa in uma – ali v objektivnem stanju – kulturne dobrine – in tudi v institucionalnem stanju – izobrazba), socialnega (mreže, povezave z ljudmi) in simboličnega (proizvod ostalih kapitalov, ko so dojeti kot legitimni).

T. i. »vaška elita« je redko homogena skupina, ker obstaja razlikovanje med različnimi elitami, zato bomo raje uporabljali izraz »vaške elite«, torej množino. Obstajali so označevalci, ki so tomajske vaške elite ločevali od drugih ljudi v njihovih skupnostih – bogastvo, politične funkcije in nazi- vi –, kar jim je v lokalnem okolju Tomaja zagotavljalo moč in omogočalo poseganje v višje državne oblastne strukture. Na podlagi pripovedovanj sogovornikov in sogovornic v Tomaju opredeljujemo tri kategorije elit, ker razlikovanje med elitnimi kategorijami omogoča jasen opis vloge posame-

znikov (prim. z Musgrave in Wong 2016, 90), pri čemer opozarjamo, da je lahko posameznik zasedel več kot eno kategorijo elite. Ugotavljamo, da je družbeno elito v Tomaju po drugi svetovni vojni (in pred njo) predstavljal duhovnik Albin Kjuder, ekonomsko elito družine z velikimi kmetijami, politično elito pa partija.

Družbena elita: duhovnik Albin Kjuder

»Ta famozni Kjuder. Zelo korajžen, zelo inteligenčen, zelo načitan,« je sogovornik Marjan, rojen leta 1937,² opisal župnika Albina Kjudra. Sogovorniki in sogovornice so pogosto izpostavili, da je bil najznamenitejša, najbolj izobražena, spoštovana in najvplivnejša osebnost v Tomaju, ki je veljala za vzorno. Ponosno so omenili tudi, da je pridobil naziv monsignor, častni naziv duhovnikov v Rimskokatoliški cerkvi. Sogovornica Marta, blagajničarka v mesnopredelovalni industriji, rojena leta 1942 v Križu, je kot vplivno osebnost v Tomaju izpostavila zgolj njega: »Jaz se spomnim samo župnika, da so bili nekaj več. Je bil zelo sposoben, res mož. Kakšno knjižnico je imel! Smo si tudi knjige izposojevali pri njemu za čitat.« Albin Kjuder je bil visoko na cerkveni hierarhični lestvici in prominentna figura v domačem okolju. Med družbeno elito ga umeščamo, ker je veljal za izjemno spoštovano osebnost v skupnosti, hkrati pa ni imel vodilne politične vloge ali premoženjskega položaja, da bi ga lahko umestili v drugo elitno kategorijo.

Rojen je bil leta 1893 v Dutovljah, umrl pa je leta 1967 v Tomaju. Leta 1924 ga je tržaški škof imenoval za župnika in dekana v Tomaju. Leta 1955 je bil imenovan za apostolskega delegata za jugoslovanski del tržaško-koprske škofije, ki je bil pod upravo ljubljanskega škofa. Istočasno je bil imenovan za prelata, dobil pa je tudi vse škofovske pravice. Istega leta je bil slovesno ustoličen v koprski stolnici in poleg župnije ter obširne tomajske dekanije prevzel skrb še nad 46 župnijami tržaško-koprske škofije. Leta 1961 ga je papež Janez XXIII. imenoval za apostolskega administratorja slovenskega dela tržaško-koprske škofije in slovenskega dela reške škofije (Jevnikar 1982, 50).

Med novo politično elito, ki jo je predstavljala povojna partija, je med Albinom Kjudrom in novim partijskim vodstvom po besedah sogovornika Danila, strojnega tehnika, rojenega leta 1948, obstajal velik prepad glede znanja in izobrazbe, pri čemer je izpostavil njegov kulturni kapital: »Kjuder

² Sogovornik ni podal soglasja za navedbo svojega poklica, saj bi to lahko omogočilo njegovo prepoznavo, zato ta podatek v njegovem primeru ni naveden.

se pogovarja z nekom, ki je bil do včeraj aktivist, s srcem za vse novo, ampak je komaj znal pisat.« Kot je izpostavil Danilo, takratni partiji ni bil vseh velik vpliv, ki ga je Kjuder kot duhovnik imel v vasi: »Kdo je bil najhujša Udba³ v državi? Ja župniki vendar! Vse ženske so se šle trikrat na teden k njemu spovedat in povedat, kaj je bilo. Seveda so župniki prek žena imeli vpliv na družino.«

Duhovnik Albin Kjuder je v podeželski skupnosti visok status užival tudi zaradi svojih izkušenj s svetom zunaj podeželskega vaškega življenja in povezav z drugimi elitnimi verskimi osebnostmi iz tujine. Sogovornik Danilo je izpostavil njegovo družbeno moč in vpliv, ki sta se zrcalila v simbolnem kapitalu – prestižu in časti. Kot pravi Pierre Bourdieu (1977; 1979; 1989), simbolni kapital temelji na skupku socialnih vezi in poznanstev, ki jih ima posameznik, in hitrosti, s katero se lahko te povezave aktivirajo. Posledično predstavlja najmočnejši vir družbene moči. Kot je Kjudrov položaj opisal Danilo:

On je celo postal namestnik, je lahko birmal, tako visoko mesto je imel zaradi kreganja med Koprom in Gorico, kje bo škof. So bili zelo ljubosumni, ker je imel vpliv in vstop kamorkoli. Imel je kontakte, s komer je hotel, z Gorico, s Trstom. Je lahko poklical in govoril, s komer je želel. Ta knjižnica tukaj gor je nastala od darov raznoraznih grofov. Je imel poznanstev ogromno. Zelo rad si je dopisoval. Partija je bila dokaj ozka in je videla: »On se pogovarja z Višarjami, mi pa tu rihtamo vodo za Tomaj.«

Sogovorniki in sogovornice so Kjudra opisovali kot zavednega Slovenca. Jurij Hadalin (2011, 730–731), ki v članku analizira dele tipkopisa »Zgodovinski mozaik Primorske«, ugotavlja, da so leta po nastopu njegove službe potekala v znamenju vse večje represije italijanskega državnega aparata nad slovenskim jezikom na Primorskem, Kjuder pa je bil eden izmed vodilnih primorskih duhovnikov, ki so se temu upirali. Po besedah sogovornika Ivana je Kjuder svoj vpliv uporabil tudi za reševanje vaščanov Tomaja med drugo svetovno vojno:

Ko je moj oče v partizanih, so prišli Nemci in odpeljali Tomajce v Koroneje⁴ v Trst. To je ta glavni zapor bil, kjer so imeli tudi krematorij, saj je še zmerom. In so vzeli tudi mojo mamo, mene in mojo sestro

³ Udba je srbohrvaški izraz za Upravo državne varnosti, ki je bila jugoslovanska tajna policija.

⁴ Sogovornik govori o tržaškem zaporu v ulici Coroneo v Trstu, poimenovanem Coroneo.

so dali pa gor v samostan Šolskih sester. Se spomnim, da je nekdo posredoval, da so mojo mamo spustili iz zapora. Po moje je posredoval župnik Kjuder, ker je imel tako moč, in je zrihtal, da jo je dobil iz zapora.

Podobno je sogovornik Boris, mesar, rojen leta 1941, izpostavil Kjudrovo vlogo pri reševanju ljudi pred pobojem v Kazljah pri Sežani:

Je bil tako brihten in študiran, da je znal štiri jezike, nemško, latinsko, francosko in še enega. Je bil vpliven tudi pod Nemci. V Kazljah je rešil ljudi, ki so jih imeli za postreljat. So jih že dali v vrsto, a je s komandantom govoril, je znal nemško. Ljudje so bili nedolžni in tako ga je prepričal, da so jih spustili.

Albin Kjuder naj bi ravno zato, ker je znal nemško, med vojno tudi preprečil, da Nemci Tomaja niso požgali.

Pred drugo svetovno vojno je bila v Tomaju dekanija in Katoliška cerkev je bila tista, ki je imela v vasi vodilno vlogo. Kot se je spominjal sogovornik Marjan, vloga Albina Kjudra ostane pomembna tudi po koncu druge svetovne vojne. Navkljub novi politični oblasti, ki ni bila naklonjena Cerkvi, je Kjuder nekaj časa še poučeval verouk v šoli:

Če se ne motim, je bil veronauk ob četrtkih, in župnik je prišel v šolo in je čakal na hodniku. Kadar je učiteljica zaključila, je rekla: »Zdaj še malo počakajte, ker boste nadaljevali pouk.« Ampak to je bil izrek, ki ga je bilo treba poslušat. In ko je šla ven iz učilnice, je odprla vrata in rekla: »Gospod župnik, razred je vaš.« Zanimivo je bilo, da so bili tudi otroci komunistov, ampak ni šel nobeden iz razreda ven.

Sogovornik Ivan, lesni tehnik, rojen leta 1942, je ob mojem vprašanju o tem, kako je Kjuder dojemal partijo, dejal: »Sigurno je ni šišal, ker je partija posegla vmes, kadar je bilo v nasprotju s partijskimi načeli.« Mira Cencič (2013, 214) navaja, da je povojna oblast FLRJ Kjudru novembra 1947 za 11 mesecev prepovedala opravljati službo. Novembra 1947 so namreč duhovniki na Primorskem prejeli naročilo, da morajo vložiti prošnjo na notranje ministrstvo za dovoljenje za opravljanje nalog. Kjuder je dobil odklonilni odgovor, zato ni smel več maševati, opravljati duhovniških opravil in poučevati verouka. Javil se je na zaslišanje v Sežani, da bi ugovarjal obtožbam. Namesto ugodne rešitve so 25. novembra 1947 sklicali sestanek zaupnikov

na Voglu,⁵ na katerem pa so Tomajčani napolnili dvorano in v hudem besednem boju zahtevali svojega duhovnika nazaj. Iz tega sestanka se zrcalita njegova priljubljenost pa tudi častni položaj, ki ga je zasedal. Dovoljenje za poučevanje verouka v šoli je Kjuder dobil za šolsko leto 1949/50, naslednje leto pa ne več.

Nova povojna politična elita mu je začasno prepovedala maševati, saj je za razliko od njega posedovala največ političnega kapitala in je to moč imela, takšnega ugleda in spoštovanja kot on pa nikoli. Sogovornice in sogovorniki so ga opisovali s pridevniki, kot so: »famozni«, »res mož«, »velika kapaciteta« in »nekaj več«. Sogovornica Marija, administrativna tehničarka, rojena leta 1953, ga je opisala kot človeka dobrih dejanj, saj je njej in ostalim otrokom dovolil, da so jedli z njegove češnje, prav tako je njenemu očetu večkrat posodil avto, da je družino peljal na izlet.

Duhovnik Kjuder je v Tomaju uredil knjižnico in skrbel zanjo. Pomnožil jo je z zapuščinami in nabirkami prijateljev. Njegova knjižnica je leta 1960 štela 12.000 knjig in se danes nahaja v Škofijski gimnaziji Vipava.⁶ Knjižnica je obsegala tudi bogato zbirko periodike in arhivskih virov, od koder je črpal pri pisanju svojih del. Poleg dela *Zgodovinski mozaik Primorske* je zapustil tudi obsežno delo o preteklosti Tomaja in okolice od 1600 do 1960 in anekdote, zabavne in originalne domislice iz Tomaja ter življenjepise duhovnikov (Hadalín 2011, 730). Če koncept »nematerialne dediščine« Giovanni Levija (1995) uporabimo v nekoliko prenesenem pomenu, lahko sklepamo, da je Kjuder, ki je umrl leta 1967, vaščanom Tomaja za seboj zapustil »nematerialno dediščino«, ki se ne kaže v ekonomskem kapitalu, ampak v njegovih delih in prenosu nesnovnih dobrin, kot je prestižni položaj v skupnosti, ki temelji na ugledu in mreži razmerij, ki si jih je ustvaril v življenju in so pomembnejša od materialnih dobrin. Kjudrova dela, ki opisujejo preteklost Tomaja in temeljijo na cerkvenih kronikah, dnevniških zapiskih, spominih in zapisanih ustnih virih, so temeljnega pomena pri oblikovanju zgodovinskega spomina skupnosti, kar je v 14. poglavju poka-

⁵ Čeprav avtorica ne pojasni podrobneje, sklepamo, da se sklicuje na kraj Dol pri Vogljah, mogoče pa je tudi, da je to ime, ki so ga vaščani uporabljali za poimenovanje mikrolokalitete v Tomaju ali okolici in je živelo samo med njimi.

⁶ *Primorski slovenski biografski leksikon* (Jevnikar 1982, 50), glej tudi Tavčar (2005). Albin Kjuder je napisal nekaj knjig, npr. *Krščanski nauk za sveto birmo* (1930), *Zgodovinski mozaik Primorske* (1972) itd., niso pa bile vse objavljene, npr. »Razprava o cerkvenih arhivih« (1926), »Spomini na Gregorčiča« (1945). Neobjavljenih je v župnišču ostalo tudi mnogo spisov, npr. župnijska kronika od leta 1924 do 1945 ali življenjepis 43 duhovnikov, ki so imeli stik s tomajsko župnijo (napisano med 1947. in 1948. letom) (Jevnikar 1982, str. 50).

zal Jurij Hadalin, njegovo »nematerialno dediščino« pa lahko razumemo tudi v obliki prispevka k oblikovanju zgodovinskega spomina Tomaja. Velja omeniti, da je v Tomaju deloval tudi župnik Henrik Šonc, ki je umrl leta 1964, vendar ga je omenil zgolj en sogovornik,⁷ saj njegova vloga v Tomaju ni bila niti približno primerljiva s tisto, ki jo je imel Albin Kjuder.

Gospodarska elita: lastniki velikih kmetij

Na podlagi izsledkov intervjujev ustne zgodovine sklepamo, da so gospodarsko elito v Tomaju pred in po drugi svetovni vojni predstavljale družine z velikimi kmetijami, saj se je premožnost ocenjevala po velikosti zemljišča. Ekonomsko najboljše stoječi posamezniki so imeli precej obsežnejšo posest zemljišč in parcel v primerjavi z manjšimi kmetijami, zato so njihove kmetije veljale za »elitne«. V lasti so imeli tudi več glav živine in vinograde. Prodani proizvodi, predvsem meso, mleko in vino, so jim predstavljali glavni vir denarja. Družine z velikimi kmetijami so lokalno elito predstavljale zaradi lastništva nad zemljo, s čimer so lahko akumulirale in ohranjale različne vrste kapitala – simbolnega, kulturnega in socialnega. Ekonomska elita v Tomaju je lahko družbeno moč uveljavljala neposredno z uporabo denarja (tudi z zagotavljanjem posojil drugim) in nudenjem dela dninarjem ter hlapcem pred drugo svetovno vojno.

Družine z velikimi kmetijami v Tomaju so veljale tudi za naprednejše in podjetnejše, saj zgolj lastništvo zemlje ni bilo dovolj za razvoj: »Podjetne familije v Tomaju so že pod Avstrijo bile podjetne in so tudi danes,« je sogovornik Danilo opozoril na kontinuiteto in dodal: »Če nisi kmetoval napredno, si živel slabše in se zato raje zaposlil.« Po njegovih besedah so bili lastniki velikih kmetij bolj izučeni v kmetijstvu in posedovali tudi več kulturnega kapitala v obliki znanja, ki so ga lahko pretvorili v ekonomskega. Kot je opozoril sogovornik Ivan: »So lahko naredili nove vinograde, vzgajali sadovnjak, prodajali so lahko več. Takrat je hodu nekdo s Trsta kupovat vino po teh kmetijah. Več živine so meli. Premožnejši so pasli živino, ampak so že imeli svoje ograde, travnike.«

Kot navaja Mira Cencič (2013, 87–88), je bil leta 1947 Tomaj priključen k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji. Oblast so legalno prevzeli Krajevni ljudski odbori (KLO), ki so na pol legalno delovali že od februarja 1947, povezoval pa jih je Okrajni ljudski odbor Sežana. Leto kasneje, po priklju-

⁷ V knjigi *Zgodovinski mozaik Primorske* Albin Kjuder (1972, 260) navede, da gre za duhovnika dutovske podružnice in župnije, rojenega v Tomaju leta 1870, ki je bil za časa pisanja knjige leta 1959 upokojeni katehet v Tomaju.

čitvi Primorske k Jugoslaviji, se je v Tomaju začela agrarna reforma. Kot v 12. poglavju te knjige ugotavlja Lev Centrih, je bila lokalna Kmečka delovna zadruga (KDZ), jugoslovanska različica kolhoza, v Tomaju ustanovljena v začetku leta 1949, in predstavljala uradno institucijo, ki je omogočala obstoj trajnejšega jedra povezanih nekdanih in sedanjih posameznikov.

Kot navaja Zdenko Čepič (1999, 176) so ideologi partije izhajali iz marksistične predpostavke, da mali zasebni kmetijski proizvajalec ohranja kapitalistični ekonomski sistem in zato nasprotuje socializmu, prav tako pa zaradi majhnosti in načina proizvodnje niso predvideli možnosti njegovega obstoja, zato so rešitev videli v zadrugah, v veliki organizirani proizvodnji. KDZ Tomaj je bila ustanovljena leta 1949. Vanjo je bilo včlanjenih šest družin, skupna površina zemlje pa je obsegala 91 ha (AS, 1589 III, 47). Danilo Petrinja (2001, 110–111) navaja, da so kmetom, ki se vanjo niso vključili, povečali obvezno oddajo kmetijskih pridelkov in davke. Prav tako je večina kmetov, vključenih v zadrugo, dobila živilske nakaznice in ugodnejše bone za industrijsko blago. V okraju Sežana je bilo decembra leta 1950 41 splošnih kmetijskih zadrug in 27 kmetijskih obdelovalnih zadrug s 365 člani. Ne glede na slabe ekonomske rezultate se je pritisk na ustanavljanje kmetijskih obdelovalnih zadrug nadaljeval do leta 1951, ko je politični biro Centralnega komiteja (CK) Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) opozoril, da je treba spremeniti politiko do zadružništva in vasi.

Kot pripoveduje sogovornik Boris, so bili kmetje, ki so bili vključeni v KDZ, v boljšem položaju, kot on: »Niso nam dali bonov. Kart za sladkor, olje in moko nisi dobil. Oni, ki so šli v zadrugo, so imeli privilegije, karte na vsakega otroka, mi pa smo morali na črni borzi kupovat. Zadruga ni mogla obstati, to je vsak neumen kmet vedel, samo so tako silili.« Vključitev v zadrugo, ki ji je bila partija naklonjena, je lahko utrdila moč kmečke družine, ker je pomenila pridobivanje političnega kapitala iz neekonomskih sfer, določene privilegije v obliki bonov, vendar ji lastniki velikih kmetij, kot je opozoril Ivan, večinoma vseeno niso bili naklonjeni: »Večji kmetje, ki niso bili v partiji, so bili proti, ker so se bali, da jim bodo nacionalizirali. Partija je stremela, da so vsi enaki.«

Kmečka partijska komisija pri CK Komunistične partije Slovenije (KPS) je na teren pošiljala poročevalce o delu občnega zbora KDZ Tomaj. Eden izmed njih je v Poročilu ekipe za okraj Sežana (AS, 1589 III, 47) zapisal, da se dva velika kmeta »čutita nekoliko vzvišena«, ker sta velika posestnika, ostali pa manjvredno. Zabeleženo je tudi, da so v Tomaju čakali na vstop »dobrega kmeta« v zadrugo, ki ni bil najbogatejši, ampak najbolj delaven, z vzornim gospodarstvom. Od njega je bil v večini primerov odvisen vstop

ostalnih kmetov. Ko se je v Tomaju ustanavljala zadruga, je bil ta »dober kmet« pripravljen vstopiti v zadrugo, ker pa teren ni bil dobro pripravljen s strani Okrajne zveze kmetijskih zadrug (OZKZ), so se mali kmetje na sestanku uprli vstopu kulaka v njihovo zadrugo. Iz tega razberemo konflikt med malimi in velikimi kmeti. Za slednje je v Tomaju status »velikega kmeta« sicer pomenil ugled, v zadrugi pod novo politično oblastjo pa včasih ravno obratno.

Kot navaja Albin Kjuder (ŽAT, AK, T, 3 in 4) v svojih zapisih o tomajskih družinah, je agrarna reforma leta 1948 v Tomaju zajela večji del premoženja družine Fabjani, ki je bilo nacionalizirano. Lastnica je v pričakovanju tega že prej razdelila posestvo med svoje ljudi in podržavljen je bil le manjši del velikega posestva,⁸ pri čemer velja omeniti, da ni mogoče, da bi ji to lahko uspelo v celoti. Gospodarsko poslopje kmetijske delovne zadruge je bilo na domačiji Fabjanijevih, kjer je bilo v hlevu 24 do 26 glav zadružne živine (ŽAT, AK, T, 3, 896). Po navedbah Mire Cencič (2013, 88–89) so kmetje po nekaj letih iz kmetijske delovne zadruge izstopili, do propada pa so zemljo, ki je bila družbena lastnina, še nekaj časa obdelovali plačani delavci. Kot se je spominjal Andrej, kmet, rojen leta 1941: »Oče ni prenesel tega, da je hodil delat v zadrugo, strašno mu je bilo izpod časti. In potem smo se izpisali in kot kmetje živeli naprej.« Leta 1954 je kmetijstvo doživelo novo preoblikovanje in zadruge so se začele organizirati kot gospodarska podjetja.

Gospodarstvo se je po letu 1965 skladno z gospodarsko reformo razvijalo v bližini središč, v Sežani in Dutovljah, industrija pa je dajala pogoje za zaposlovanje tudi moške kmečke delovne sile.⁹ To je imelo lahko za posledico opuščanje kmetovanja in propadanje kmečkega gospodarstva, predvsem manjših kmetij. Iz intervjujev ustne zgodovine je razvidno, da so se družinski člani manjših in srednje velikih kmetij iz Tomaja zaposlili v Sežani, predvsem mlajša generacija, in postali polkmetje, ki so po prihodu iz službe obdelovali kmetijo. V procesu pospešenega opremljanja kmetij s kme-

⁸ Po sklepu komisije za agrarno reformo je bilo podržavljeno vse premoženje izseljencev iz leta 1947, pri čemer je v Tomaju največji delež tega predstavljalo premoženje samostana Šolskih sester (ŽAT, AK, T, 3, 885).

⁹ Največje podjetje v občini Sežana je bilo Iskra – obrat Sežana, ki je izdelovalo radijske sprejemnike in akustične naprave, bili pa so tudi tekstilna tovarna, obrati kovinske industrije, živilska panoga in obrat Marmor, ki je združeval kamnolome in žage (Savnik idr. 1968, 301). Vse do leta 1999 so v Sežani delovali obrati tekstilne, kovinske, elektrotehnične, kemične, lesne, mesnopredelovalne industrije in tovarna kmetijske mehanizacije. Zaradi obmejne lege so imela tam sedež številna prevozniška in zunanjetrgovinska podjetja (Kranjc 1999, 212–213).

tijsko mehanizacijo so kmetje z nakupom traktorjev in priključkov delno nadomestili manko delovne sile, vendar tudi ta sprememba ni zaustavila procesa opuščanja kmetovanja. Najprej je propadla živinoreja, postopoma še poljedelstvo, ohranilo in pospeševalo se je le vinogradništvo. Pri tem sogovornica Irena, visokošolska učiteljica, rojena leta 1934, izpostavlja, da so se polkmetje izselili tja, kjer so bile službe: »Dninarjev skoraj ni bilo več, so se izselili. Če nisi imel kmetije, da te je privezovala zemlja, si šel, mlajša generacija, stari pa so pomrli počasi.«

Srednje velike in majhne kmetije so imele običajno vsaj enega družinskega člana, ki je bil zaposlen, saj delo zgolj na kmetiji ni omogočalo preživetja, pomemben motiv za zaposlitev pa je bila tudi kreditna sposobnost, kot je opozoril Igor, ki je opisal fenomen »polkmetov«:

Dvoživke rečemo temu. Vsaka hiša je imela še po dva prašiča, še kakšno žival pri hiši. Tisto je bilo samooskrbno, da si malo pridelal, nekaj vina, to si prodal, nisi bil niti registriran. Včasih so bile službe od šestih zjutraj do dveh in je ostalo še pol dneva, tako da so lahko ljudje imeli še zraven nekaj zemlje pa jo obdelali. To so bile večinoma manjše kmetije, ki so imele malo manj vsega skupaj, da bi od tega živeli.

Nekateri sogovorniki so izpostavili, da z zaposlitvijo kmetov z manjših kmetij v industriji ekonomski status polkmetov sčasoma postane primerljiv s tistim, ki so ga imeli veliki kmetje, ker so polkmetje delali tudi doma in imeli zato prej opremljene kmetije ter lepše hiše. Kot poudarja Boris, je bil problem kmetov, ki niso hodili v službo, da niso imeli rednih plač:

Vsi so si lahko zamenjali pridelke, niso pa imeli denarja, da bodo šli nekaj kupovat. Oče je bil malo na boljšem, ker je bil obrtnik, pa je nekaj kasiral od storitev in potem smo leta šestdeset kupili en majhen motorček, moped, potem čez par let smo kupili fičota.

Podobno je pokazala tudi raziskava o integrirani kmečki ekonomiji pri kmečkem gospodarjenju v širšem prostoru socialistične Slovenije (Centrih in Sitar 2022, 226), kjer je razvidno, da je lahko prišlo tudi do obrata, ko so se manjši kmetje zaposlili, in sicer da so bili v boljšem položaju od večjih kmetov, saj jim je neagrarni dohodek poleg popoldanskega dela na kmetiji omogočal boljši življenjski standard kot tistim, ki so imeli večje posestvo in si zato niso mogli poiskati dodatnega zaslužka izven kmetijstva. Kljub temu velja izpostaviti, da so bile v Tomaju družine z velikimi kmetijami tiste, ki so ostale najpremožnejše. Z razvojem industrializacije so propadli

obrtniki in mali kmetje, velike kmetije v Tomaju pa ne, saj je vedno obstajal trg za prodajo njihovih proizvodov.

V nadaljevanju si bomo približje ogledali po navedbi sogovornikov ter sogovornic tri najpomembnejše in najpremožnejše družine v Tomaju z velikimi kmetijami pred in po drugi svetovni vojni, in sicer družine Černe (po domače Fabjaniji), Učman (po domače Polakovi) in Pupis (po domače Popiževi).

Družina Černe (Fabjaniji)

Največja in najbogatejša kmetija v Tomaju je bila pred drugo svetovno vojno v lasti družine Černe, po domače Fabjanijev. Albin Kjuder je v zapisu o tomajskih družinah (ŽAT, AK, T, 3, 891) o njej zapisal: »Najlepša tomajska hiša. Mogočen vhod, obširno dvorišče in vse drugo govori o nekdanji veljavi te številke. [...] To gospodarstvo je doseglo daleč največji razmah.«

Kot ugotavlja Aleksander Panjek (2023), je bila družina Černe že v 18. stoletju med vidnejšimi v Tomaju, saj je več njenih članov zasedalo položaj župana.¹⁰ Miha Zobec (2024, 101) v svojem članku o tomajskem posestniku in politiku Antonu Černetu navaja, da so iz te družine izhajali mnogi vaški veljaki, tudi Anton Černe, ki je bil v 19. stoletju tomajski posestnik in poslanec v deželni zbor v Gorici ter državnem zboru na Dunaju. Družina je uživala velik ugled v vasi in razpolagala z družbeno močjo, ki se je odražala v opravljanju oblastniških funkcij, preko katerih se je pozicionirala v vaški skupnosti in javni oblasti.

Sogovornik Danilo se je spominjal, da je bila družina Černe lastnica tretjine vseh kmetijskih zemljišč v vasi, pri čemer je izpostavil njihovo pomembnost že pred drugo svetovno vojno, ko so k njim na dnino hodili ljudje z vsega spodnjega Krasa. Albin Kjuder (ŽAT, AK, T, 3, 894) gospodarja Emila Černeta, rojenega leta 1882, sina Antona Černeta, opisuje kot zelo podjetnega in kot »eno izmed prvih osebnosti na Krasu«. Med njegova velika dela prišteva vinograd v Strešnicah, postavitev mlina, mlatilnice in žage na motorni pogon ob deželni cesti, kar je bilo za Kras zelo pomembno. Po smrti v nesreči na lovu leta 1920 je Emil zapustil vdovo, ženo Amalijo (ŽAT, AK, T, 3, 895). V 11. poglavju Miha Zobec piše o tem, da se je po Emilovi nenadni smrti vnel boj za dediščino, ki je bil toliko ostrejši, ker si je Emil pri drugih družinskih članih – ne le pri mami – izposodil veliko denarja. Posest je po Emilovi smrti zopet prešla v roke Amalije, ki jo je vodila

¹⁰ O lastništvu, kupovanju in dedovanju parcel družine Antona Černeta glej Trobec Franetič (1992).

skupaj z najstarejšo hčerjo Albino. Navaja tudi, da se je po smrti Emilove mame Amalije leta 1929 družinski konflikt le še stopnjeval, ko je v oporoki Amalija za glavno dedinjo upravljanja glavnine posesti Fabjanijevih določila svojo najstarejšo hči Albino.

Tako je na dom družine Černe prišla Emilova sestra Albina, poročena s Petrom Laharnarjem. Po njegovi smrti je posestvo vodila naprej skupaj z mamo Uršulo Amalijo, po njeni smrti 1929 pa sama. Bila je brez otrok (ŽAT, AK, T, 3, 895). Emilova vdova Amalija je morala hišo zapustiti do začetka 1930. leta. Po besedah sogovornice Irene se je po odhodu od Fabjanijevih preselila k družini Škerlj oz. na domačijo Baničevih. Kot navaja Kjuder (str. 895), se je leta 1948 Amalija Černe s hčerko Nado priselila nazaj v to hišo. Nada Černe ni bila poročena, imela pa je nezakonsko hči Cecilijo Černe, učiteljico v eni od šol na Opčinah, ki je imela dva sinova, Leona in Emila Oblaka.

Po pripovedovanju vaščanov in vaščank Tomaja je družina Černe pri kmetovanju veljala za zelo napredno že pred drugo svetovno vojno, saj je napajala živino po ceveh in gojila različne vrste novega sadja. Sogovornik Ivan se je spominjal:

Fabjaniji so meli najlepše parcele, tudi po dva, tri hektarje. To so bile že velike. Majhni kmetje so mel 1.500 do 2.000 kvadratov parcele. Fabjaniji so bili bolj premožni pred vojno. So imeli mlin in mlativnico za mlatenje žita. Vsi smo nosili pšenico pa koruzo mlet tja. In zraven so imeli žago, staro venecianko.

Kot je dodala Ana, kuharica, rojena leta 1940: »Oni so pred vojno posojali denar ljudem, ki niso imeli za davke, in potem so se namesto vračila denarja zmenili za kakšno parcelo. Tako so veliki kmetje izkoristili, da so postali še večji.«

Po drugi svetovni vojni so njihovo kmetijo nacionalizirali in na njej naredili zadrugo, ki je prevzela njihove njive, pašnike, gozd, travnike in vinograde. Kjuder (ŽAT, AK, T, 3, 895) je zabeležil reakcijo Albine, ko je leta 1947 izvedela, da bo agrarna reforma vključevala tudi njihovo premoženje: »Tistikrat je gospa bridko jokala. Bala se je, da bi morda morala celo iz hiše, ki ji je bila tako pri srcu. Sicer pa je veleposestvo že prej razdelila med svoje ljudi. [...] S komisijo za agrarno reformo je prišlo polagoma do zaključka, da gospej ostane hiša v celoti in povrh 3 ha zemlje.« Kot se je spominjala sogovornica Danica, rojena leta 1948, zaposlena v logistiki, je bila njihova posest po razpadu zadruge v državni lasti, ki je dajala parcele in vinograde

v najem. Podatek, ki ni zanemarljiv in tudi priča o pomembnosti te družine v Tomaju po drugi svetovni vojni, je tudi, da so imeli bazen in prvi v vasi televizijo. Še zgovornejši podatek pa je pogreb gospodarice Albine, kot se ga je spominjal sogovornik Ivan: »Ko je ta gospa umrla, Albina, ta glavna, je bil strašen pogreb. Mi imamo v Tomaju dve cerkvi. Edina je bila, ki so jo nesli v največjo cerkev gor na vrh griča, kjer je bil tudi samostan. Jaz, ko sem bil mulec, sem nesel križ pred tem pogrebom.«

Družina Papis, po domače Popiževi

Albin Kjuder (ŽAT, AK, T, 3, 884) navaja, da je na tej domačiji stala lepa in mogočna hiša, ki je pričala o nekdanjem blagostanju družine. Tudi za časa pisanja njegove kronike je veljala za pomembno kmetijo. Hišni nadimek je prišel s priimkom prvega gospodarja Puppisa, ki je v Tomaj po letu 1730 prišel iz Karnije in odprl prvo prodajalno. Iz Popiževe družine so izhajali tomajski župani, Jakob, rojen leta 1804, pa je bil cerkveni starešina, kasneje vladni in grofov reprezentant v vasi (ŽAT, AK, T, 3, 884). Anton Puppis, rojen leta 1879, je umrl v prvi svetovni vojni v Galiciji (1915), vdovo pa je leta 1921 poročil brat France. Gospodar Miro Puppis iz prvega zakona je dal leta 1951 posestvo v zadrugo, a je po nekaj letih izstopil (ŽAT, AK, T, 3, 885).

Sogovornik Ivan je njihovo kmetijo opisal kot zelo napredno:

Prvi so imeli traktor, kosilnico, že po temu se je videlo. Imeli so več živine in lepe parcele za obdelavo. Potem je prevzel mlajši gospodar in nato sin, ki je umrl. Zdaj je sicer še vnuk, ki hodi v Maribor v šolo, ampak danes so drugačni časi in mladina drugače gleda. Imajo lepo urejene vinograde in imajo v glavnem vino.

Po besedah sogovornikov je njihova kmetija danes lepo obnovljena, z lepo kletjo in kmetijsko mehanizirana. Imajo tudi več glav živine. Preživljajo se z vinogradništvom, nekaj zemljišč pa oddajajo v najem. Od vseh treh izpostavljenih družin z velikimi kmetijami je edina, kjer danes še aktivno kmetujejo.

Družina Ucman, po domače Polakovi

Albin Kjuder (ŽAT, AK, T, 3, 861) je družino opisal kot »nekaj imenitn[o] družin[o]«. Na podlagi branja župnijskih urbarjev in krstnih matic zapiše, da je bila ta družina dolgo najpremožnejša v vasi. Kot v 14. poglavju problematizira Jurij Hadalin, v Kjudrovi kroniki motijo določene njegove

navedbe, ki so neresnične, saj pri vprašanjih izvora posameznikov pogosto naletimo na prenos vedenja ali spominov, ki v ostalih virih nimajo prave podlage. Kot primer izpostavlja izvor priimka oz. družine Ucman – Polakovi, ki naj bi se v Tomaj priselili s Poljskega oz. z Ogrskega med tridesetletno vojno (1618–1648), čeprav jih Kjuder v kraj umešča že v 16. stoletju. Kot opozarja Aleksander Panjek v 1. poglavju, priimek Ucman velja za enega najstarejših tomajskih priimkov, ki je bil prisoten že leta 1494.

Družina je višek doživela za časa Antona, ki je bil rojen leta 1760 in poročen s Katarino Renčelj, s katero je imel osem otrok in kmetoval.¹¹ Po smrti Antona Čefute Ucmána leta 1897 se je ekonomsko stanje družine poslabšalo. Preživela ga je vdova Marija Gulič, ki je umrla leta 1910. Na domu je ostal sin Anton, ki se je po prvi svetovni vojni spustil v špekulacijo z avtomobili in zabredel v dolgove, zato se je zemljiška posest manjšala. Že prej je prodal hleve za goveda in velik del dvorišča trgovcu Alojziju Černetu. Ostal je neporočen in umrl leta 1942. Neporočena sta ostala tudi njegov brat Valentin (1886) in sestra Kristina (1895) (ŽAT, AK, T, 3, 862–863).

Po drugi svetovni vojni se je k njim priselila druga družina, ki je skrbela za Kristino in nato odkupila domačijo, saj kmetija ni imela naslednikov. Sogovornica Miranda, delavka v tovarni pletenin, rojena leta 1933 na Otlici, je povedala, da sta po smrti Antona na tej domačiji živela Valentin in Kristina. Takole se je spominjala:

Polak je bil tisti prvi gospodar, ki je tu imel hišo. Je bil vojak iz Poljske, invalid. Mu je Marija Terezija ali njen sin odplačala precej odškodnine. Tu je bil v službi in mu je bilo všeč. Je tu kupil tisto reč in potem se je širil in širil. Denar je imel. Potem je pa en brat vse napravil. Na Reki so imeli izposojevalnico prvih avtomobilov in motorjev in tam so zafučkali vse. Enajst njiv hkrati so mu pobrali.

Družina Ucman se po drugi svetovni vojni ni vključila v zadrugo, saj v družini ni bilo delovne sile, ker je bila Kristina zaposlena na pošti, Valentin pa na žagi v Logatcu. Nekaj parcel se je po besedah sogovornika Ivana opustilo in so se zarasle, nekaj so jih dali v najem. Na njihovi domačiji sta za časa Kjudrovega pisanja stala zadružni dom in mehanična delavnica. Kmetijska zadruga je imela tam prostor za sprejem mleka in manjšo delavnico

¹¹ Za več o velikosti in sestavi kmetijskih zemljišč glej 2. poglavje. Velja omeniti, da se Kjudrova navedba letnice rojstva Antona Ucmána ne sklada s podatki Leonide Ravšelj v 2. poglavju, ki navaja letnico 1761.

za kotlarje, ki so izdelovali bakrene lonce, kotle in žlebe. Danes je domačija popolnoma obnovljena. Sogovornik Marjan je izpostavil ugled družine Ucman, ki pa se ni mogel meriti z ugledom družine Fabjanijev: »Eno spoštovanje je še obstajalo, ker Kristinca in Tinče Polakov sta bila spoštovana, ne pa tako kot Fabjaniji, ki so bili bolj spoštovani. Ti jih niso dosegali.«

Politična elita: partija

Politično elito v Tomaju po drugi svetovni vojni predstavljajo posamezniki in posameznice z izkazano politično pripadnostjo partiji, ki je prevzela oblast v Jugoslaviji. Iz besed sogovornic in sogovornikov je razvidno, da je imela partija v Tomaju manjši vpliv kot v večjih krajih, kljub vsemu pa je bila nosilka politične oblasti s pripadajočo družbeno močjo: »Partijski funkcionar je nekaj predstavljal in njegova beseda je veljala. Niso pa bili vsi partijci elita. Je moral imeti določeno službo. Direktor nekega podjetja, recimo. Ta je bil Bog.« Nekateri sogovorniki, kot je bila Angela, šivilja, rojena leta 1941, so očitajoče izpostavili, da so člani novonastale partijske elite prej pripadali fašistični eliti, pri čemer velja izpostaviti, da je pri takšnih izjavah prisotno vaško obrekovanje: »Elita je bla tista, ki so bili pod Italijo črnosrajčniki, fašisti, in potem, ko je prišla Jugoslavija, so obrnili in bili komunisti«.

Kot navaja Mateja Režek (1999, 190) je bila temeljna značilnost povojne politične ureditve v Jugoslaviji prepletanje formalne države in neformalne partijske oblasti, saj KPJ ni bila registrirana kot politična stranka. Središče neformalne oblasti je bil CK KPJ, edina avtonomna politična institucija. Vodstva nacionalnih partij in njim podrejeni nižji partijski forumi so po načelu demokratičnega centralizma izvrševali politiko vplivne peščice članov politbiroja CK KPJ. Svojo politiko je partija uresničevala preko državnih organov in organizacij, nad katerimi je imela popoln nadzor, saj so ključne položaje v njih zasedali njeni člani.

Jože Prinčič (1999, 166) izpostavlja, da je bila KPS zelo učinkovita tudi pri vzpostavljanju nove gospodarske organiziranosti, sekretarji in člani partijskih birojev pa so hkrati postali tudi ministri, predsedniki gospodarskih svetov, planskih komisij ter direktorji podjetij. Tudi na nižja uradniška mesta je partija postavila svoje člane in simpatizerje. Prvi načrt nove komunistične oblasti je temeljil na prepričanju, da je treba pred vzpostavitvijo novega gospodarskega sistema prevzeti vse vodilne položaje v gospodarski upravi, uničiti vse oblike organiziranosti in vzpostaviti novo hierarhično ter centralistično gospodarsko upravo, poddržaviti proizvodna sredstva, okrepiti državni gospodarski sektor z likvidacijo zasebnega podjetništva in

zamenjati individualno pobudo s kolektivnim ter državnim načrtovanjem (str. 165).

Organ državne oblasti v Tomaju je po drugi svetovni vojni postal KLO. KLO Tomaj, ki je deloval od leta 1944 in se takrat imenoval Narodnoosvobodilni odbor (NOO), je spadal v okraj Sežana do leta 1952, ko je bil ukinjen in vključen v novo občino Dutovlje. Z združevanjem KLO-jev so se mu maja 1947 pridružili dotedanji Krajevni narodnoosvobodilni odbor (KNOO) Filipčje Brdo, Križ, Šepulje, Grahovo Brdo in Utovlje. Decembra 1949 je potekalo prvo zasedanje novoizvoljenega KLO Tomaj v prostorih krajevnega gostilne, kjer so izvolili delovno predsedstvo (PAK, 573, 9). Navkljub navedbam Mire Cencič (2013, 165), da je bil na vseh volitvah v KLO kandidat le potrjen, saj izbire ni bilo, Lev Centrih v 12. poglavju ugotavlja, da to ne drži popolnoma, saj je na volitvah konec leta 1945 pogorela cela vrsta kandidatov.

Z novo upravno-teritorialno razdelitvijo aprila 1952 so bili konstituirani občinski ljudski odbori (OLO), ki so združevali prejšnje KLO-je. V letih od 1952 do 1955 so bile vasi Avber, Tomaj in Dutovlje povezane s pripadajočimi vasi v Občinski ljudski odbor s sedežem v Dutovljah (Cencič 2013, 165). Iz Poročila komisije za področje OLO Ljubljana okolica, ki navaja, da so partijske organizacije šibke, ker celice premalo obravnavajo pomembne politično-gospodarske ukrepe, razberemo, da je bilo težišče dela na posameznem KLO-ju (AS, 1589 III, 44). Njegove naloge v Tomaju so bile organizacija obvezne oddaje, izpeljava akontacije dohodnine, pobiranje davkov in morebitna izterjava. Tajnik je na sestanku leta 1950 opozoril, da bo kmalu razpisana akontacija davkov, ki jo bo treba »brezpogojno iztirjati« še istega leta (PAK, 573, 9). Okrajni ljudski odbor Sežana je KLO Tomaj septembra 1951 obvestil, da mu je Ministrstvo za finance LRS z dopisom dostavilo obvezne kvote akontacij dohodnine za leto 1951, zato je predpisal kvote četrte akontacije: za kmete 1.126.000 din, obrtnike 32.000 din in svobodne poklice 1.000 din (PAK, 573, 9). Prav tako je KLO Tomaj poročal o kmetijski statistiki glede razvoja mehanizacije kmetijstva (PAK, 573, 11) in priskrbel kader za sezonsko delo, pri čemer je o tem, koliko delovne sile mora odobriti za sezonsko delo, navodila prejemal od OLO Sežana in »vsi člani izvršilnega odbora so morali delati na tem, da so prepričali tiste, ki bi lahko šli« (PAK, 573, 9).

KLO Tomaj je organiziral tudi obvezno oddajo, pri čemer je po navedbah Mire Cencič (2013, 87) oblast po svojih zaupnikih kontrolirala kmetijsko proizvodnjo in odmerjala količino pridelkov glede na število prebivalcev v družini, ostalo pa je bilo treba oddati za skupne potrebe. Kmetom je do-

ločila količino obvezne oddaje, odkupne cene in kazenske določbe za kršenje predpisov. Obveznosti so se določale od zgoraj navzdol, saj so okraji norme postavljali vasem, vasi pa posameznim kmetom. Obvezna oddaja kmetijskih pridelkov je trajala do leta 1952 in obsegala osnovna živila, živino, prašiče ter drva. Sogovorniki in sogovornice so večkrat izpostavili, da so količine obvezne oddaje pridelkov presegle njihove zmogljivosti. Kot je izpostavil Marjan:

Mati je peljala enkrat eno obvezno oddajo v Sežano, šesto litrov vina na vozu, in zadaj je bila privezana še krava za voz. To je bil enkratni obrok. Potem so bili še prašiči. Bili so določeni ljudje, ki so morali enostavno direktive sprejet in jih izvrševati. Tu ni bilo milosti.

Zapisnik redne seje krajevnega izvršnega odbora pri KLO-ju Tomaj glede vprašanja odkupov za leto 1950 navaja, da nekateri kmetje niso oddali zadostnih količin, saj so oddali 50 kilogramov krompirja manj, kot je bila predpisana obvezna oddaja, zato je sledila zahteva po doslednosti, tudi pri ostalih obveznostih, kot sta bili oddaja masti in mesa (PAK, 573, 9). V procesu izvedbe načrta obvezne oddaje je bilo mnogo pritožb, največ s strani velikih kmetov. Prošnje s pripombami velikih kmetov so v rešitev poslali okrajnemu ljudskemu odboru za državne nabave, pripombe malih kmetov pa so rešili na seji odbora (PAK, 573, 9, Zapisnik redne seje krajevnega ljudskega odbora Tomaj).

Pogosto so sogovorniki in sogovornice izpostavili, da so bili partijski funkcionarji slabo izobraženi, s poklicno šolo ali brez, a so si z vpisom v partijo zagotovili najpomembnejše položaje v podjetjih. To se sicer ne sklada povsem z arhivskimi viri, ki govorijo v prid temu, da so bili med člani tudi bolje izobraženi. Tako poročilo za leto 1949 navaja, da so bili člani partijske organizacije v Tomaju tovariši iz gimnazije, učitelj in knjigovodkinja (AS, 1589 III, 47, Poročilo s terena). Družbena sestava partije v okraju Sežana leta 1949 je bila naslednja: 138 delavcev, 130 kmetov, 18 intelektualcev in pet obrtnikov (AS, 1589 III, 47, Poročilo o pregledu partijske organizacije). Iz nje razberemo, da so bili bolj izobraženi ljudje v primerjavi z delavci in kmeti vendarle v manjšini. Sogovornik Danilo je izpostavil, da je partija v podjetjih iskala sposoben kader, ne zgolj simpatizerje, saj je stremela k razvoju: »Zmotno je mišljenje, da je partija le tlačila. Hotela je razvoj, vendar je vedno imela problem s privat kapitalom.«

Člani partijske elite so imeli možnost, da si s članstvom v partiji povišajo ekonomski kapital z bolj plačanimi službami, najemanjem kreditov, s hi-

trim napredovanjem in z višjimi položaji, kljub temu da mnogi niso imeli primerne izobrazbe. Tako se je ljudem, ki so imeli zelo majhen kulturni in socialni kapital, uspelo povzpeti na vodilne pozicije zaradi dostopa do lokalnih državnih in družbenih omrežij. Status in povezave so delovale kot nujni kapital, ki so ga lahko zamenjali za ekonomskega, ko so se s pomočjo povezav in članstva v partiji zaposlili na bolje plačanem delovnem mestu. Kot se je spominjal sogovornik Igor, mesar, rojen leta 1958:

V socializmu so bili elita tisti, ki so bili pri koritu, se pravi komunisti, ki so bili na odločilnih delovnih mestih in ukazali vse. Če si želel kam priti, če si hotel doseči več kot povprečje, si moral biti njihov. Že za kredite je bilo to predpogoj. Če nisi bil član partije, nisi dobil kredita, tistih zelo ugodnih še po Titu. Potem so se še hvalili, da so jih vračali za eno pivo, pa naredili ogromno kapitala, ko je bila devalvacija.

Povojne gospodarske razmere so bile izredno slabe, saj je vladalo splošno pomanjkanje denarja in blaga. Uvedene so bile živilske karte in karte za tekstil, ki so določale količino nakupa blaga. Okrajni izvršilni odbor Sežana je vsem podjetjem, ustanovam in KLO-jem avgusta 1951 izdal navodila pri izdajanju denarnih bonov za »industrijske in monopolne predmete« (za 175 din bonov mesečno). Pravico do njih so imeli le zaposleni delavci (vsaj tri mesece) in nameščenci državnega sektorja. V združenem sektorju so bili do bonov upravičeni samo uprava OZKZ, združni skladi, upokojeanci in invalidi (PAK, 573, 10). Nakaznic za nabavo osnovnih živil (sladkor, moka, olje, milo), tekstila in obutve kmetje niso prejeli, ker niso bili zaposleni. Kot navaja Mira Cencič (2013, 152), so kmetje sicer pri obvezni oddaji pridelkov dobivali bone, ki pa so bili močno podcenjeni. Dodaten razlog za zaposlitev je bila tudi upravičenost do prejema »točk«, pri čemer je bil pogoj, da nisi imel v lasti nepremičnin.

Predsednik in člani krajevne skupnosti so bili po besedah sogovornika Ivana tisti, ki so razvoj kraja peljali naprej:

Predsednik krajevne skupnosti je bil nek vaščan, ki je mel ugled. Je blo po maši, je stopil na zid in oznanil: »Pridite jutri vsi v rabuto, ker bomo popravljali pokopališče, čistili in popravljali poti.« Je blo točno planirano, kaj se bo delalo. Smo organizirali raznorazna dela, asfaltirali in uredili poti, telefon leta 1968.

Na udarniških delovnih akcijah oz. »rabutah« so vaščani in vaščanke Tomaja najpogosteje popravljali poti, čistili gozd, gradili kulturni dom, skrbeli za izgradnjo vodovoda, pobirali koloradskega hrošča, gasili itd.

Predsednik občine Sežana je imel gospodarsko in politično vlogo. Skrbel je, da so bili v Tomaju in drugih vaseh, ki so spadale v občino, kot so Kreplje, Dutovlje in Križ, pobrani davki. Zapovedal je, da se pred trgovino popravijo poti, in sporočil dan ter uro udarniškega dela. Kot se je spominjal sogovornik Marjan, so bile tudi delovne obveznosti, ki jih je razglaševalec ljudem bral pred cerkvijo, predpisane s strani predsednika občine: »Lahko da je bil njihov predlog, ampak je občina potem to sprejemala, ker oni so bili nekje v ozadju, ostali funkcionarji so bili pa spredaj, ampak ukaz je bil vedno od partije. Nisi ga videl, ni bil zapisan niti predlagan, ampak tako je bilo. Takoj, če kaj ni štimalo, je bila milica.«

Sogovorniki in sogovornice so se spominjali, da je zaradi težnje po strogi ločitvi Cerkve od države partija svoje člane lahko izključila, če so se cerkveno poročili, krstili svoje otroke ali zahajali v cerkev. V Tomaju so po pripovedovanju Borisa takoj po vojni »partijski vohuni« nadzirali, kdo v vasi hodi k maši: »Vsaka vas je imela špijona, ki je hodil poslušat, tudi zvečer, k oknom, kaj se pogovarjajo, da je potem prenašal na sestanke. Saj sem poznal tomajskega in kriškega špijona. Je priznal, da je v gostilnah poslušal in špijoniral.«

Sogovornik Danilo je opozoril, da je imela partija v Tomaju lokalne vplivneže, pri čemer je bila vodena iz Sežane in iz Ljubljane:

Partije so se vsi bali kot hudiča, kot fašistov skoraj. Oni so imeli vplivneže v vasi. Če si kaj rabil, si šel k njemu. Ti vplivneži v Tomaju so bili domačini in zaupniki partijskega vodstva v Sežani, ki je prejemale direktivo iz Ljubljane. Celotno filozofijo gospodarstva so tile iz Sežane selili na vas in krmilili ljudi. So organizirali telovadno in dramsko društvo in še neka glasbena društva, da so angažirali in zaposlili mladino, da ni razmišljala na oslarije.

Partijsko vodstvo v Sežani se je nahajalo v hiši, ki si jo je delilo s politično organizacijo OF, z Zvezo komunistov Slovenije, s Socialistično zvezo delovnega ljudstva, Antifašistično fronto žena ter Zvezo borcev in sindikata. Kot se je spominjal sogovornik Marjan: »Smo rekli centru v Sežani Rdeča hiša, po Komunistični partiji.«

Družbena moč partije kot politične elite v Tomaju, ki je vodila tudi kmetijsko politiko, je razvidna iz konflikta s takratno ekonomsko elito, z lastniki velikih kmetij, ki so bili skladno z marksistično predpostavko dojeti kot tisti, ki ohranjajo kapitalistični ekonomski sistem in nasprotujejo socializmu (Čepič 1999, 176). Sogovornik Boris je izpostavil, da je kmeta partija lahko kaznovala s prisilnim delom, če se ni želel vključiti v zadrugo: »Če

je rekel kaj proti Titu, Partiji ali nameraval v Italijo in podpiral te kapitaliste, je bila zadosti ena beseda in so gospodarja vzeli dol v Dalmacijo za tri mesece poleti, da ni doma delal.« Sogovornik Ivan je v pogovoru o tem, kakšen položaj je partijska elita zasedala v Tomaju, izpostavil: »So bili bolj cenjeni tisti, ki so hodili k maši. Tudi zato, ker so več imeli. Vsak, ki ni, se mu bolj prilizuje.« S tem je posredno nakazal, da je bila kljub vsemu ekonomska elita tista, ki je imela zaradi svojega ekonomskega kapitala na osnovi tradicionalnih vrednot večjo družbeno moč, vpliv in ugled v vasi od partijske politične elite.

Dvig družbenega standarda in obmejne prepustnice

Obdobje prvih let po drugi svetovni vojni je v Jugoslaviji zaznamovalo splošno povojno pomanjkanje. V tistem času je politika dajala prednost elektrifikaciji in gradnji težke industrije na račun proizvodnje potrošnih dobrin. Leta 1957 je nastopil nov petletni gospodarski plan, ki je bil predčasno končan leta 1960, in v katerem so bili opuščeni klasični petletni načrti, ki so prešli v samoupravljanje. Osrednji cilji so bili rast proizvodnje, osebne porabe in življenjske ravni, zmanjševanje zunanjetrgovinskega primanjkljaja in hitrejši razvoj nerazvitih območij (Klemenčič in Žagar 2004, 206).

Gospodarska reforma iz leta 1965 je zmanjšala vlogo države v gospodarstvu in pospešila razvoj svojstvenega tržnega socializma. Cilji novega petletnega načrta (1966–1970) so stremeli k povečanju osebne potrošnje, modernizacije in tržne svobode (Duda 2005, 46). Jugoslovanska gospodarska rast, ki je bila med letoma 1952 in 1962 ena od najhitrejših na svetu, je do konca 70. let ostala visoka. Čeprav so temeljne postavke socializma v prvem desetletju po drugi svetovni vojni in vse do konca 50. let nalagale skromnost ter vzdržnost pri potrošnji, ki je morala biti »zmerna« in del procesa ustvarjanja novega socialističnega človeka (Erdei 2012, 59–60), so se od leta 1953 dalje zaradi hitre rasti dohodka večale možnosti osebne potrošnje in standarda. V slovenskem kmetijstvu je prišlo do razcveta modernizacije in dviga standarda od začetka 70. let prejšnjega stoletja, čeprav se je modernizirati začelo že prej, ko se je jasneje pokazala vloga neagrarnega sektorja pri modernizaciji agrarnega. To se je zrcalilo tudi v tem, da je bil dobršen del sredstev za nakup kmetijske mehanizacije ustvarjen v neagrarnem gospodarstvu.¹²

Ivan Berend (1996, 165) navaja, da so se gospodinjstva v socialističnih

¹² Več o kmečkih gospodarstvih v socialistični Sloveniji v navezavi na modernizacijo glej v Centrih in Sitar (2022), Lazarevič (2002; 2018) in Čepič (2002).

državah začela najbolj modernizirati v zgodnjih 60. letih, ko so pralni stroji, hladilniki, televizorji in ostale elektronske naprave postajali širše dosegljivi v Jugoslaviji, na Češkoslovaškem, Madžarskem in Poljskem. Od leta 1955 do srede 70. let je v proizvodnji blaga za široko potrošnjo prednjačila proizvodnja trajnih potrošnih dobrin: gospodinjskih aparatov, pohištva, cestnih vozil in predmetov za razvedrilo, rekreacijo ter šport (radijskih in televizijskih sprejemnikov, koles, fotoaparotov). Povečana kupna moč, ki so jo omogočile intenzivna rast osebnih dohodkov, zaposlenost in selitev prebivalcev v mesta, je spodbudila, da se je industrijska proizvodnja začela odzivati na potrebe trga in proizvajala izdelke za široko potrošnjo (Rendla 2014, 114).

Statistični podatki glede opremljenosti gospodinjstev v Sloveniji z nekaterimi trajnejšimi potrošnimi dobrinami konec 70. let kažejo, da je število gospodinjstev brez trajnih dobrin upadalo. Leta 1978 jih je bilo dobrih 5 % in leta 1988 približno 1 % (*Statistični letopis Republike Slovenije* 1990, 491). V 60. in 70. letih so televizorji vedno hitreje postajali prisotni v slovenskih domovih. Promet po količini prodanih predmetov pokaže, da je bilo leta 1959 v Sloveniji prodanih 37 televizorjev, leta 1964 pa že 2.344 (*Statistični letopis Socialistične republike Slovenije* 1965, 298). S trajnimi dobrinami široke porabe so bila opremljena predvsem mestna gospodinjstva, z izjemo radijskih aparatov, ki so bili tako v kmečkih kot nekmečkih gospodinjstvih. Konec 60. let je imelo pralni stroj polovica nekmečkih, četrtna mešanih in manj kot desetina kmečkih gospodinjstev (Čepič 2005, 1090). Leta 1986 so povprečna letna razpoložljiva in porabljena denarna sredstva za gospodinske aparate v kmečkem gospodinjstvu znašala skoraj 20.000 dinarjev, v nekmečkem pa skoraj 42.000, torej dvakrat več kot v kmečkem (*Statistični letopis Socialistične republike Slovenije* 1989, 476).

Slovenija je bila v Jugoslaviji ekonomsko najrazvitejša in kulturno najbolj prozahodno orientirana, zaradi meje z Italijo in Avstrijo pa je imela tudi privilegiran položaj glede dostopa do izdelkov iz zahodnih kapitalističnih držav. Od poznih 50. let je potovanje v tujino za jugoslovanske državljane postalo enostavnejše zaradi dostopnih jugoslovanskih potnih listov, ki so omogočali prečkanje mednarodnih meja ter odpravo viz. Od leta 1962 dalje so lahko Jugoslovani legalno kupili tujo valuto, sredi 60. let je Jugoslavija postala članica Mednarodnega denarnega sklada, leta 1968 pa so bile uvedene plačilne kartice Dinars. Vse to je vplivalo na to, da so Jugoslovani lahko potovali v tujino, tam kaj kupili in prinesli domov.

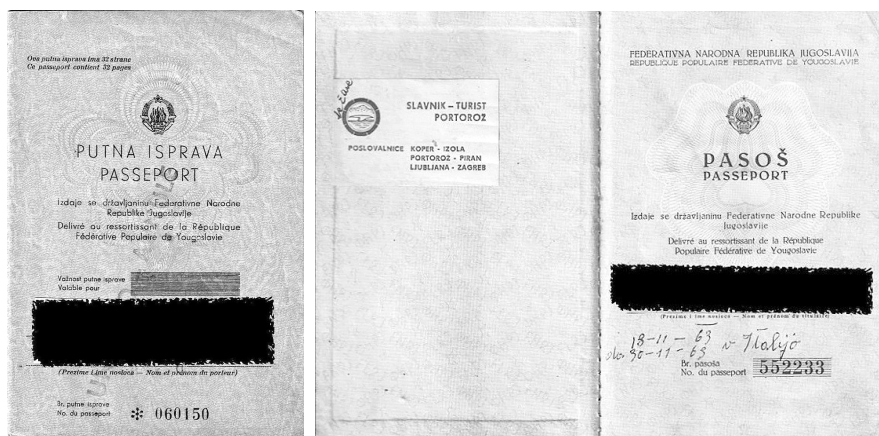
Eden najpomembnejših povojnih razlogov za dvig življenjskega standarda v Tomaju so bile obmejne prepustnice. Do leta 1954, ko je Londonski

memorandum razrešil razdelitev neodvisnega ozemlja v Trstu Italiji in Jugoslaviji, so Jugoslovani v Italijo potovali redko. Leta 1955 sta Jugoslavija in Italija podpisali Videmski sporazum glede lokalnega mejnega prometa in dovoljenje za prečkanje meja je bilo razširjeno na vse obmejne prebivalce znotraj desetih kilometrov (Repe 1998, 91–94). Kot izpostavlja Boris Gombač (1997, 51–52) je mejo v nekaj letih prestopilo več milijonov prebivalcev obeh držav. Sporazum je spodbudil regionalni pretok blaga. Leto dni po podpisu Londonskega memoranduma so v Rimu podpisali še tržaški in goriški sporazum o lokalni menjavi med FLRJ in Italijo, kar je še bolj odprlo vrata sodelovanju in menjavi. Po ugotovitvah Boža Repeta (1998, 91–94) so na množične nakupe vplivali tudi t. i. Osimski sporazumi, ki sta jih Italija in Jugoslavija podpisali leta 1975, s čimer je jugoslovansko-italijanska meja postala daleč najodprtejša meja med kapitalistično in socialistično državo, maloobmejni pas pa se je povečal na 30 kilometrov. Leta 1976 je v tržaški pokrajini mejo prestopilo več kot 40 milijonov ljudi, od tega 21 milijonov s potnimi listi in 19 milijonov s prepustnicami.

Z maloobmejnimi prepustnicami so Tomajčani in Tomajčanke čez mejni prehod Fernetiči hodili v Italijo v Trst prodajat maslo, jajca, meso, kislo repo, brinovo žganje, cigarete, vino, mleko, gobe, zelenjavo in sadje. Sporazum je dovoljeval, da je posameznik čez mejo sorodnikom nesel zgolj določeno količino hrane, običajno kilogram mesa, pol litra žganja, dve škatli cigaret itd.¹³ Pred uvedbo prepustnic so nekateri kmetje in kmetice iz Tomaja sadje prodajali na tržnici na Reki na Hrvaškem. Kot se je spominjal sogovornik Andrej: »Z volom smo ga peljali v Dutovlje na postajo, tam naložili na vlak in v Reko. Ko so mama in sosedka vse prodale v dveh dneh, so prišle domov nazaj z robo. Dokler niso začele prepustnice, da smo lahko hodili v Trst, ni bilo nobenega zaslužka.«

Kot se je spominjal Igor, je v prvih letih po vojni obmejna prepustnica omogočala predvsem pomoč pri dvigu iz povojne revščine: »Po vojni je bilo uboštvo. Se je nosilo za preživetje. Kar se je pridelalo in se ni porabilo, se je poskušalo nesti v Trst, prodati in dobiti kakšno liro.« Včasih so svoje pridelke prodali že pred prihodom v Trst, kar priča o njihovi izjemni zaželenosti, na kar je opozoril Boris: »Enkrat mesečno smo nesli kilogram mesa, en liter žganja in dva litra vina, en puter, dve škatlici cigaret. Oni so te čakali na cesti. Ko so te videli, da greš z biciklom, že za Opčinami tu takoj za mejo, so bile ženske in so vse odkupile [smeh].«

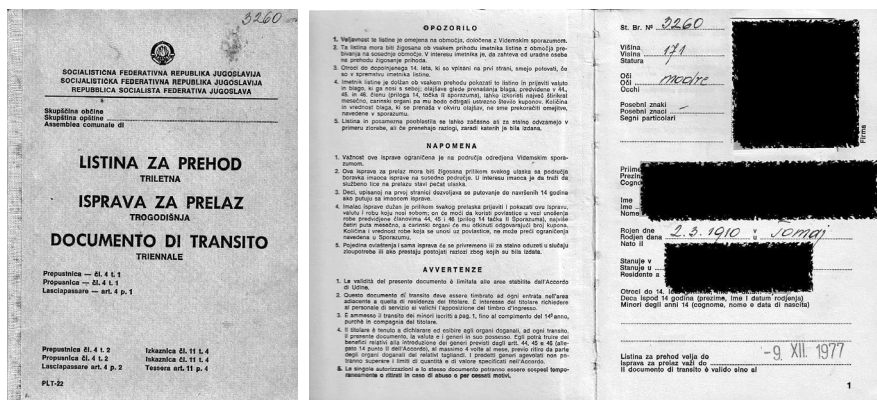
¹³ Pri tem velja omeniti, da so že pred drugo svetovno vojno pridelke prodajali v Trst, kar je zaslužek omogočalo tudi ženskam (glej Verginella 1990).

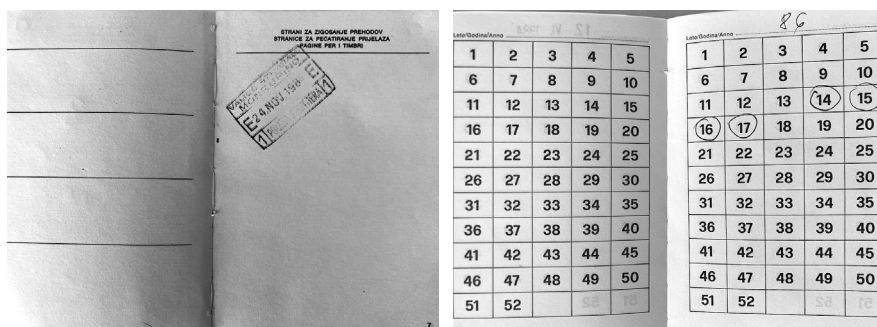
Slika 13.2 Jugoslovanski potni list, izdan leta 1963 (osebni arhiv Dragotina Černeta)

Tomajčani in Tomajčanke so v Italiji za dobljene lire kupovali gradbeni material, predvsem cement, zidake, betonsko železo, belo tehniko, razna orodja, obutev, oblačila, riž in čistila. Mira Cencič (2013, 93) navaja, da je imelo prekupčevanje za Kras izjemno velik pomen, saj doma sprva ni bilo mogoče kupiti niti metel in dežnikov. Poleg tega so tam kupovali »vsakdanje luksuze« (Patterson 2011, 264), ki so označevali jugoslovansko izkušnjo blagostanja, kot je opisala Tatjana, učiteljica, rojena leta 1954: »Smo si kupile kašno torbico pa mantel. Je bila kvalitetna in draga roba. Na 50. letu obletnice mi je rekla sošolka: »Ti si bila zmeraj tako lepo oblečena.« Verjetno se je čutil tisti tržaški, italijanski pridih.«

Kot je izpostavil Danilo, pa so za razliko od žensk moški v Italiji kupovali predvsem stroje in mehanizacijo: »Najprej radio, potem bicikel, potem vešpo in potem avto, vmes še kosilnico in črpalko za špricat trte pa pralni stroj.« Iz povedanega je razvidno, da so moški stremeli k nakupu drugačnih predmetov kot ženske. Sogovornice so pri pripovedovanju o izkušnjah nakupovanja čez mejo izražale večje hrepenenje po oblačilih in modi kot moški. Podobno ugotavljata Breda Luthar in Maruša Pušnik (2010, 352, 356), in sicer da sta bila za ženske pohajkovanje v družbi drugih žensk in užitek v gledanju predmetov pri nakupovanju v Trstu sestavni del »ženskega« nakupovanja. Pri tem moramo upoštevati opozorilo Colina Campbella (1997, 171), da ko govorimo o »moški« in »ženski« potrošnji in njun stil nakupovanja umeščamo med »naravnega« ter »racionalnega«, moški ideologiji pri-skrbimo argumente, ki žensko nakupovanje prikazujejo kot neracionalno in impulzivno.

Slika 13.3 Obmejna prepustnica, izdana leta 1974, veljavna do 1977 (osebni arhiv Dragotina Černeti)

Slika 13.4 Prvi in drugi del obmejne prepustnice (osebni arhiv anonimnega sogovornika iz Tomaja)

Običajno so sogovorniki in sogovornice v sosednjo Italijo s pomočjo prepustnice odšli štirikrat mesečno. Prepustnica je bila sestavljena iz dveh delov – prvi je bil namenjen žigosanju, drugi pa vpisu tega, kar so ljudje nosili čez mejo. Po besedah Borisa je pri nakupih v Italiji veljala količinska omejitev:

Samo one bone si imel. Ko si izkoristil, nisi mogel nič prinesiti gor. Po vrednosti si imel, so ti črtali noter. Ko si šel po material, si moral imeti pet, šest prepustnic, so dovolili tudi s kamionom pripeljat. Si jih zbral od družinskih članov. Nekaj si lahko nesel gor, nekaj dol.

Med razloge za izboljšanje standarda poleg podjetnosti kmetov Danilo

navaja tudi pravočasen najem bančnih kreditov po letu 1960, ki so jih zaradi inflacije odplačali zelo poceni:

Je prišel Italijan k meni in pravi: »Sem se peljal tukaj, iz Sežane proti Tomaju. To so same nove hiše.« »Ja, ja,« sem rekel, »to so hiše od sendviča.« »Kako od sendviča? Kaj so jedli samo sendvič, zato so tako šparali?« »Ne, ne,« sem rekel, »ampak zadnjih deset obrokov so plačali kar z enim sendvičem.« Ljudje so si strašansko opomogli s krediti, nikjer v Evropi tako kot pri nas.

V 70. letih sta življenjski standard in kvaliteta življenja v Jugoslaviji dosegla najvišjo raven po drugi svetovni vojni. Tomajčani in Tomajčanke so tako kot drugi Slovenci in Slovenke tudi s pomočjo poceni kreditov gradili hiše, kar se je odražalo tudi pri nakupih v Italiji. V avtomobilskih prtljažnikih in prikolicaх so čez mejo vozili gradbeni material za hišo, ki se ga doma najpogosteje ni dalo kupiti. Hiše so opremili z italijanskimi ploščicami za kopalnico, umivalniki, s pipami in pohištvom, ki so veljali za bolj zaželjene nabavne artikle, kupovali pa so tudi cement, opeko in žlebove. Po 50. letu so hiše opremili z radiem, po 60. letu s televizorji in pralnimi stroji, pogosto znamke Candy, kupljenimi v sosednji Italiji, vse bolj pa so bili v domovih prisotni tudi avtomobili. Andrej se je spominjal, da je za nakup avtomobila v Italiji zaslužene lire pustil na banki na Opčinah: »Moral sem kupiti devizni račun za avtomobil od koga, ki je delal v Nemčiji. Iz Italije sem poslal denar v Crveno zastavo in oni so mi izstavili avto.«

Kot se je spominjal Boštjan, inženir strojništva, rojen leta 1952, je potrošnja potekala tudi v obratni smeri, saj so Italijani tudi hodili preko meje v takratno Jugoslavijo in kupovali predvsem cenejši bencin, meso in hrano, denar pa so trošili tudi v gostinskih lokalih:

Italija je bila bolj liberalna in dejansko so tam ljudje živeli malo boljše kakor tukaj pri nas. So imeli višji standard in ko so začeli hodit preko meje, so hodili sem in uživali. Vse gostilne in lokali so bili polni, ker je bilo to za njih zastonj, poceni. So se preseravali. So bili pred nami in mi smo jih potem posnemali. V tem pogledu smo bili pred ostalo Slovenijo, ker smo bili ob meji.

Sogovornica Ivanka, trgovka v trgovini Nanos (kasneje Mercator), rojena leta 1946 v Črnotičah, je navedla, da so v njihovo trgovino najpogosteje prihajali Italijani iz Rima in Milana, ki so pri njih kupovali predvsem kristalne kozarce, kozmetiko in oblačila.

Mnogim družinam je dvig življenjskega standarda omogočila italijanska pokojnina,¹⁴ do katere so bili upravičeni tisti, ki so bili zaposleni v Italiji, ko je Primorska še spadala pod njo. Kot se je spominjal sogovornik Danilo: »Če ste vi bila zaposlena deset dni pod Italijo, ste imela pravice. Seveda je bil postopek, ni bilo tako enostavno. Vsi naši, ki so delali pod Italijo do septembra triinštirideset, ko je Italija propadla, so lahko dobili to pokojnino.« Irena je opozorila: »Italijansko pokojnino so dobili tisti, ki so imeli nekaj delovne dobe ali vojaščine pod Italijo in nekaj delovne dobe v socialistični Jugoslaviji. Kmet, ki je bil sedem let pod Italijo vojak in je bil samo kmet, ni dobil nič.« Tako so nekateri sredi 80. let dobili večjo vsoto denarja, saj so se pokojnine izplačale tudi za nazaj. Prav tako so si Tomajčani s tem denarjem popravili hiše, kupili traktor in kosilnico ali obiskali toplice, kar je vplivalo na to, da so živeli bolje, kot je opozorila Tatjana: »Tokrat so nam dali denar, da smo si kupli boljši avto v Italiji, Renault. Moja mama si je takrat kupila pelc [krznen plašč], tašča pa eno lepo verižico.«

V prvih letih po vojni je Tomajčanom in Tomajčankam obmejna prepustnica omogočala predvsem pomoč pri dvigu iz povojne revščine s prodajo kmetijskih pridelkov v Trstu. Kasneje, z dvigom standarda od srede 60. let dalje, ko so za dobljene lire tam kupovali gradbeni material, oblačila, gospodinjske aparate in orodja, pa je šlo za eno izmed neformalnih zasebnih ekonomij, ki je imela, kot ugotavlja Anna Wessely (2002, 7), drugačne pomeni in funkcije v življenjih različnih družbenih slojev. Socialističnemu srednjemu sloju strokovnjakov je nakupovanje v Italiji služilo za status, razkazovanje in vzdrževanje družbenega razlikovanja, podjetnežem nižjega srednjega ali delavskega razreda tihotapcev pa je omogočilo dodaten zaslužek. Pri tem Božo Repe (1998, 96) opozarja na paradoks, da so se med nakupovanjem v zamejskih trgovinah srečevali tako delavski razred kot tudi politična elita in kritiki režima.

Razslojevanje, socialna transformacija elit in družbeni razred

Da bi pojasnili socialno transformacijo politične in ekonomske elite v Tomaju skozi dvig standarda v 60. in 70. letih preko materialne kulture v kontekstu razslojevanja, se bomo naslonili na raziskave o družbenem razredu v socialistični Sloveniji. Čeprav je Jugoslavija veljala za socialistično državo, v kateri je bil delavski razred privilegiran, so bile neenakosti prisotne tudi v njej. O tem so pisali predvsem sociologi in politologi tistega časa (Bosnić idr. 1985; Horvat 1967; Mrkšić 1986; Uskoković 1973; Žibert 1975). Leta 1969

¹⁴ Na tem mestu se za opozorilo o pomembnosti italijanskih pokojnin za dvig standarda zahvaljujem dr. Juriju Hadalinu.

je Branko Horvat (1969, 147–148) razred v socialistični Jugoslaviji utemeljil na podlagi razlik v družbenem ugledu oz. prestižu, ki je bil posledica finančnega statusa in družbene moči. Tako je glede na njegov opis v Jugoslaviji obstajala naslednja razredna stratifikacija: 1. politiki, ekonomski in neekonomski vodje (sprejemajo najpomembnejše politične odločitve, imajo najvišji dohodek in zato prestiž); 2. intelektualni delavci v vladni administraciji (univerzitetni diplomanti, pri čemer inteligenco deli na tehnokrate, birokrate in humanistično inteligenco); 3. rutinski pisarniški delavci, ki predstavljajo srednji razred, 4. delavci, ki jih deli na: (a) zelo kvalificirane, (b) kvalificirane, (c) polkvalificirane, (d) nekvalificirane in kmečke delavce, 5. obrtniki; 6. kmetje.

Pri tem Jana Bacevic (2016) meni, da je treba pri preučevanju razreda v socialistični Jugoslaviji razred namesto konceptualizacije kot »objektivno« družbeno kategorijo razumeti kot fleksibilno diskurzivno kategorijo, ki je lahko mobilizirana in operacionalizirana različno ter glede na različne zgodovinske okoliščine. »Družbeni razred« in »družbeno razslojevanje« v socialistični Jugoslaviji zato razumemo kot prilagodljiv in vključujoč termin, ki predstavlja raznolike vzorce razslojevanja in reproduciranja družbenih neenakosti. Pri tem je treba upoštevati tudi aktivno vlogo, ki so jo posamezniki in pozameznice imeli pri samopozicioniranju v socialne kategorije (Sitar 2020).

Socialne razlike v Jugoslaviji so se ustvarjale tudi z različnimi karticami glede omejenega dostopa do določenih trgovin (vojno-diplomatskih), v katerih so nove politične elite koristile posebne usluge, saj je bilo obilje na dosegu rok samo partijskim funkcionarjem. Višje kot je bil posameznik na partijski lestvici, višji so bili njegovi privilegiji: brezplačno stanovanje, služinčad, avtomobil, počitniški domovi in možnost nakupa dobrin po nizkih cenah v »diplomatskih« trgovinah, ki jih ni bilo na trgu (Pirjevec 1995, 169). Hierarhična struktura je bila organizirana tudi skladno s posameznikovim statusom v partiji in vzdrževana skozi potrošniške privilegije, s čimer je država pogoje družbene neenakosti strateško spodbujala. Z obstojem posebnih trgovin, kjer so lahko politično favorizirani posamezniki kupili redke dobrine, je v socialistični družbi prišlo do neujemanja med ideali in resničnostjo, ker so elitna gospodinjstva partijskih funkcionarjev in uradnikov dostopala do določene potrošniške mreže ter lahko potrošila več, kar je pomenilo višji status v družbi in privilegiran življenjski stil (prim. Magagna 1989; Zukin 2008).¹⁵

¹⁵ Pri tem je treba upoštevati, da so v Jugoslaviji jeseni 1950 ukinili trgovine za posebne skupine potrošnikov, skoraj vse ekskluzivne počitniške domove in jih predali turistični mreži

Breda Luthar (2006, 235) ugotavlja, da se je med letoma 1953 in 1964 v Jugoslaviji odvijala hitra ekonomska rast, ki je bila posledica industrializacije, urbanizacije in splošne modernizacije. S pojavom vedno večje diferenciacije v zaslužkih in v poklicni klasifikaciji se je začela pojavljati razredna struktura, ki je temeljila na »količini kompetenc«, izobrazbi in življenjskem stilu, ki so namesto dohodka označevali meje med družbenimi razredi (Eder 1993). Posledica je bil pojav srednjega razreda s specifično notranjo diferenciacijo in z dovolj ekonomskega ter kulturnega kapitala v obliki okusa in morale, ki je bil lahko potrošen (Luthar 2006, 236).

Odnos do razmerja med potrošnjo in statusom se je v Jugoslaviji do 70. let močno spremenil, odkar je Milovan Đilas leta 1957 objavil knjigo *Novi razred (Nova klasa)* (Đilas 1990). Kot ugotavlja Patric Patterson (2011, 296–297), je pred razvojem množične potrošnje v Jugoslaviji obstajal elitni razred partijskih funkcionarjev, ki je imel poleg najvišje oblasti tudi poseben dostop do moči in virov v družbi. S tem je imel posledično tudi najboljše avtomobile in hiše, saj je trošil razkazovalno in svobodno, ostali pa so mu hierarhično sledili. Nova kulturna možnost pripadanja veliko večji skupnosti potrošnikov je sčasoma spodkopala pomembnost in zabrisala ozke meje tradicionalnejših razrednih kategorizacij v Jugoslaviji. Vzklilo je novo socialistično državljanstvo, ki se je opredeljevalo bolj v smislu modernosti kot z razrednimi kategorijami.

Tudi v Tomaju so se ljudje delili na bolj in manj premožne, kar se je manifestiralo v socialnih razlikah. Po besedah Ivana se je višji družbeni standard najpremožnejših družin na velikih kmetijah odražal v tem, da so si lahko prve kupile motorje, avtomobile in kmetijska orodja ter živele v lepših, večjih hišah:

Moji prijatli iz teh familij so že meli prve motorine, Tomosovega recimo. Takrat so ga lahko pripeljali iz Italije. So vozili motorje Čemate. Sem bil ljubosumen ko strela. Fantje iz bolj premožnih družin so meli tut prve avtomobile. Več zemlje so meli, stavbe bolj obnovljene. Je bila stavba za štalo, hlev, za kmetijsko orodje, za seno. Pol je bil bivalni prostor. Tisti, ki je imel več, je imel dve, tri sobe recimo. Stranišča so že imeli v glavnem vsi.

Uspešnost kmetij se je od konca 60. let merila predvsem v obliki nakupa nove kmetijske mehanizacije. Nakup kmetijske mehanizacije je med sova-

kot varčevalne ukrepe zaradi katastrofalne suše, kar ne pomeni, da funkcionarji niso bili več privilegirani. Za to opozorilo se zahvaljujem dr. Levu Centrihu.

ščani, malimi in velikimi kmeti ustvaril večje razredne razlike, bogatejši kmetje pa so se od revnejših razlikovali tudi v zmožnosti sledenja kmetijskim tehnološkim inovacijam. Kot je dejala Miranda: »Najbolj so bili važni tisti ta bogati. Kmetavzarji so jim pravili. Ko je bil kdo jezen, je rekel: »Tisti kmetavzarji lahko«.«

Sogovornica Danica je izpostavila, da se je višji standard družin z velikih kmetij zrcalil tudi v njihovih oblačilih, in poudarila, da je gospa iz ene izmed njih nosila krznen plašč, sicer simbol bogastva in mestnega načina življenja. Izpostavila je, da je imela hiša, v kateri je gospa živela, edina v Tomaju sprejemnico z mizo, s stoli in z lepo vitrino, namenjeno za pomembne goste iz Trsta:

Krznenih plaščev niso nosili tu na deželi, samo kakšni zelo bogati, recimo moja soseda tam dol. So bili najbogatejši v vasi in najbolj znali trgovat. Veliki kmetje so se poznali tudi z drugimi velikimi kmeti in so malo »pokšeftali«. Ona je bila tak tip, da če je kam šla, ko je šla k maši, se je vsa naštimala, kot da bi bila iz mesta.

Krznen plašč, ki so ga ženske nosile, je bil po besedah Igorja simbol ekonomske uspešnosti in razkazovanja družbene moči družine: »Tistih par elitnih večjih kmetij je imelo te starejše gospe. Ko so šle za božič k maši, so imele en krznen plašč, češ da dosega jo vrednoto gospe, dame. To je odraz, da si prišel do tega nivoja.« Ljudje, ki so ga nosili, so bili »razred zase« in »gospoda«. Njihov visok ekonomski standard in elitni položaj sta se navzven manifestirala tudi v nazivih, ki so po besedah Ivana odražali socialno razlikovanje: »V dveh bolj premožnih družinah so zahtevale te gospodinje, da se jim je reklo gospa. Takrat pa gospa . . . Gospod je bil samo župnik.«

V 70. in 80. letih so kmetije v Tomaju postajale vse bolj mehanizirane, pri čemer so bile velike in ekonomsko bolj situirane kmetije prve opremljene s traktorji, priključki in kosilnicami, imele pa so tudi boljše možnosti pri urejanju gradbene dokumentacije za zidanje hiš, kar je bilo v Tomaju zelo pomembno, saj je bilo zazidljivih zemljišč malo.

Sogovornik Danilo je izpostavil kriterije za merilo družbenega standarda v Tomaju:

Kdaj si kupil traktor, bicikel, kdaj si začel gradbeno preurejati domačijo. Standard ni bil, da si šel na morje ali v gledališče. Merilo je bilo: »Oni so začeli zidat.« Pri dvigu standarda je bila v Tomaju med ljudmi

prisotna tudi zavist: »Nobeden ni nič rekel, ne, ampak odčitalo se je na obrazu.«

Kot se je spominjal sogovornik Marjan, je obstajala razlika v dojemanju nakupa traktorja in avtomobila. Če je imel lastnik enega izmed boljših traktorjev, je veljal za dobrega in skrbnega gospodarja, če pa si je kupil boljši avto, kot je bil takrat audi, in ne jugoslovanskega fičota, pa je to pomenilo namerno izkazovanje višjega družbenega standarda in bahanje z denarjem:

Vedelo se je, kdo ima denar, ni se pa pokazalo, kar je pomenilo veliko previdnost. Da ne izdaja, da ima denar, ampak da je pač navaden vaški človek, ki dela in od tistega dela živi. Ampak ljudje so vseeno vedeli, kdo ima več po pogovoru, niso pa nikdar rekli: »Jaz imam toliko denarja.« Enaki, morali so biti vsi enaki. In nikdar, nikdar ne bodo.

Razkazovanje potrošnih dobrin se ni najbolje skladalo z moralnejšim idealom socialistične družbe, skladno s katerim bi morali ljudje najti zadovoljstvo v trdem delu in vključevanju v javno življenje, in ne v materializmu, ki je bil obsojanja vreden zaradi egoizma, individualizma, lenobe in plehkosti (Dombos in Pellandini-Simanyi 2012, 345–346). Nasprotja med uradnimi ideali socialističnega asketizma, ki je bil povezan z javno kritiko pravice do dostopa do družbenih virov, in dejanskimi praksami, so, kot ugotavljata Tamas Dombos in Lena Pellandini-Simanyi (2012, 340–341), v obdobju socialistične Madžarske državljani rešili skladno s svojim družbenim položajem. Člani socialistične elite, ki so se strinjali z uradnim diskurzom in hkrati uporabljali svoj družbeni položaj za boljši dostop do potrošnih dobrin ter drugih virov, so nasprotje rešili z legitimiranjem svojega vpliva ter s sklicevanjem na trdo delo in kulturno potrošnjo. Delavski razred ni videl nasprotja in je socializem dojemal kot sistem, ki bi mu moral omogočiti tudi dostop do večje materialne potrošnje. Za razliko od elite delavski razred teh želja ni prepoznal kot nekompatibilnih z uradno verzijo socialističnega ideala. Zanj je bilo pomembno, da mu je sistem priskrbel dostop do potrošnih dobrin, kar je bilo prej privilegij višjega razreda, zato se je pri delavcih nasprotje med ideologijo in potrošnjo redko pojavilo, če že, pa v kontekstu tega, zakaj socializem ni bil zmožen priskrbeti še višjega življenjskega standarda.

Leta 1962 je jugoslovanski državljani lahko legalno kupil devize do zneska 15.000 din (50 ameriških dolarjev) (Repe 1998, 93). V 70. letih se določeni poklici, kot je mesar ali delavec na bencinski črpalki, izpostavijo kot eko-

nomsko najprofitabilnejši, ker so omogočali črni trg menjave deviz. Kot se je spominjal Igor:

Devize so menjali v dinarje ali pa odkupovali devize po proviziji, se pravi od šest do osem procentov, lire, marke, šilinge, franke. In če si imel kapital, si to odkupil nazaj brez provizije. Si drugi dan zamenjal in dobil v eni noči še eno plačo. Tudi deset procentov je bilo včasih, ker potem se je začela inflacija in je bil interes kupit devize. Če si vezal devize na banki, si dobil tolarski protivrednostni kredit, in če si imel veze, si to takoj zamenjal spet v devize.

Niso pa imeli ljudje s temi poklici zgolj ekonomskega kapitala, saj je k njim pristopala tudi politična partijska elita, s čimer so okrepili svoj družbeni status v vasi in lokalno moč.

V kontekstu preučevanja družbenih elit se nam poraja vprašanje, ali so imeli mesarji in delavci na bencinski črpalki, ki so posedovali ekonomski kapital, tudi večjo družbeno moč in bili prepoznani kot nov elitni razred. Zelo zgovorna je izjava sogovornika Igorja, ki je bil tudi sam mesar: »Smo bili pri koritu, ampak to ni elita. Biti mesar ali pa delat na črpalki, a je to elita? Si zaslužil, ker je bil trend tak, ampak če si bil neumen, še vedno nisi zaslužil. Priložnost dela tatu.« Pripadniki teh poklicev niso bili prepoznani kot elita, ker je šlo kljub vsemu za poklice delavskega razreda z nižjo kvalifikacijo od npr. inženirskih poklicev¹⁶, ki so temeljili na visoki izobrazbi in s tem višjem kulturnem kapitalu, so si pa zaradi svoje iznajdljivosti in družbenih okoliščin v nekem obdobju lahko po besedah Marka, strojnega tehnika, rojenega leta 1963 v Vojščici, povečali ekonomski kapital: »To so bili preprosti ljudje, saj se dobimo vsak dan. Imeli so trgovsko šolo ali pa je niso.«

Marija je nekatere mesarje opisala kot »poštete« oz. spoštovane, celo vzvišene, ker so imeli sposobnosti in veščine prodaje svojih izdelkov strankam ter privabljanja novih. Kljub vsemu pa jih je Marta, zaposlena v mešnopredelovalni industriji, izpostavila v negativnejši luči: »Mesarji so služili na veliko z mesom pa prinašali okoli te uboge ljudi. So pokasirali. Sami so prešvercali čez svinjino in vse to, ker so bili zmenjeni. Prav gnusili so se mi. Ne morejo tako izkoriščati ljudi.« S tem je poudarila, da za razliko od

¹⁶ Sogovornik Bojan je kot inženir deloval v 70. letih in svoj poklic opisal kot prestižen in zaželen. Izpostavil je, da se je mnogo Tomajčanov šolalo za dosego boljše poklicne kvalifikacije, s čimer so vplivali na razvoj kraja.

ekonomske elite v Tomaju, lastnikov velikih kmetij, novi ekonomski povzpetniki, ki so veljali za izkoriščevalce, niso premogli primerljivega družbenega ugleda.

Zaključek

V poglavju smo si za cilj zadali razumeti »podeželsko elito« v ruralnem okolju Tomaja v 20. stoletju s poudarkom na obdobju po drugi svetovni vojni. Zanimalo nas je, kdo je imel najvišji status znotraj vaške skupnosti v Tomaju in največjo moč na lokalni ravni, katere vrste elit so bile prisotne in kakšna sta bila njihova položaj ter vpetost v politike širše skupnosti in zunanji svet. Opredelili smo tri kategorije elit v kraju, in sicer družbeno elito, ki jo je po drugi svetovni vojni (in pred njo) predstavljal duhovnik Albin Kjuder, politično elito, ki so jo po vojni predstavljali pripadniki Komunistične partije Slovenije, in gospodarsko elito, ki so jo po vojni (in pred njo) predstavljale družine z velikimi kmetijami.

Ugotovili smo, da je imel duhovnik Albin Kjuder v Tomaju izjemno družbeno moč in ugled. Koncept »nematerialne dediščine« (Levi 1995) smo uporabili v nekoliko prenesenem pomenu in pokazali, da jo je Kjuder vaščanom Tomaja zapustil kot prispevek k oblikovanju zgodovinskega spomina skupnosti. Ni bila sestavljena iz ekonomskega kapitala, ampak se je zrcalila v prenosu nesnovnih dobrin, kot je Kjudrov prestižni položaju v skupnosti, ki je temeljil na ugledu in mreži razmerij, ki si jih je ustvaril v življenju in so bila pomembnejša od materialnih dobrin. Gospodarsko elito so predstavljale družine z velikimi kmetijami, saj se je premožnost ocenjevala po velikosti zemljišč, zato so njihove kmetije veljale za »elitne«. Zaradi lastništva nad zemljo so predstavljale lokalno elito, s čimer so lahko akumulirale in ohranjale različne vrste kapitala – simbolnega, kulturnega in socialnega. Politično elito so predstavljali posamezniki in posameznice z izkazano politično pripadnostjo partiji. Čeprav je imela v Tomaju manjši vpliv kot v večjih krajih, je bila kljub vsemu nosilka politične oblasti. Družbena moč partije kot politične elite v Tomaju, ki je vodila tudi kmetijsko politiko, je bila razvidna iz konflikta z ekonomsko elito, lastniki velikih kmetij, pri čemer je bila ta elita tista, ki je zaradi svojega ekonomskega kapitala ohranila večjo družbeno moč in vpliv na vasi.

V drugem delu poglavja smo pojasnili socialno transformacijo politične in ekonomske elite v Tomaju skozi dvig standarda v 60. ter 70. letih preko materialne kulture v kontekstu razumevanja družbenega razreda. V ospredju zanimanja so bili vzroki za dvig družbenega standarda, družbeno razslojevanje in materialni kazalniki razslojenosti. Ugotovili smo, da je

v prvih letih po vojni Tomajčanom in Tomajčankam obmejna prepustnica s prodajo kmetijskih pridelkov v Trstu omogočala predvsem pomoč pri dvigu iz povojne revščine, z dvigom standarda od srede 60. let dalje pa je nakupovanje v Italiji vse bolj postajalo neformalna zasebna ekonomija z drugačnimi pomeni in funkcijami v življenjih različnih družbenih slojev. Socialističnemu srednjemu sloju je služilo za razkazovanje in vzdrževanje družbenega razlikovanja, podjetnikom nižjega srednjega ali delavskega razreda tihotapcev pa za dodaten zaslužek (prim. Wessely 2002, 7). Med razloge za izboljšanje standarda v Tomaju lahko prištejemo tudi pravočasen najem bančnih kreditov po letu 1960, ki jih je bilo zaradi inflacije mogoče odplačati zelo poceni, prav tako pa je mnogim družinam dvig življenjskega standarda omogočila italijanska pokojnina.

Tudi v Tomaju so se ljudje po besedah sogovornikov in sogovornic delili na bolj in manj premožne, kar se je manifestiralo v socialnih razlikah. Višji družbeni standard najpremožnejših družin na velikih kmetijah se je odražal v tem, da so si lahko prve kupile motorje, avtomobile in živele v lepših ter večjih hišah, uspešnost kmetij pa se je od konca 60. let merila predvsem v obliki nakupa nove kmetijske mehanizacije in zmožnosti sledenja kmetijskim tehnološkim inovacijam. V procesu transformacije elit se v 70. letih v Tomaju poleg ekonomske elite, ki so jo predstavljali kmetje z velikimi kmetijami, pojavi novonastala ekonomska elita, ki so jo predstavljali mesarji in delavci na bencinski črpalki, ki so omogočali črni trg menjave deviz, vendar pa ta ni bila prepoznana kot prava elita, saj ni premogla družbenega ugleda, primerljivega s tistim lastnikov velikih kmetij.

Arhivski viri

AS: Arhiv Republike Slovenije

1589 III: Centralni komite Zveze komunistov Slovenije
(1945–1979)

PAK: Pokrajinski arhiv Koper

573: Krajevni ljudski odbor Tomaj (1945–1952)

ŽAT: Župnijski arhiv Tomaj

AK, T: Albin Kjuder, Tomaj, rokopis, knjigi 3 (1957) in 4 (1958)

Literatura

Aparisi Romero, F., in V. Royo Perez. 2014. »Fractures in the Community: A Historiographical Review.« *V Rural Elites and Economic Differentiation in Pre-Modern Europe*, uredila F. Aparisi Romero in V. Royo Perez. University of Valencia.

Bacevic, J. 2016. »Education, Conflict, and Class Reproduction in Socialist

- Yugoslavia.« V *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*, uredili R. Archer, I. Duda in P. Stubbs. Ashgate.
- Berend, I. T. 1996. *Central and Eastern Europe, 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery*. Cambridge University Press.
- Bosnić, S., V. Goati, P. Jambrek, V. Obradović, I. Šiber in N. Toš. 1985. *Klasno biče sodobnega jugoslovenskega društva: projekt naučnega istraživanja*. Centar za društvena istraživanja Predsedništva centralnog komiteja Saveza komunista Jugoslavije.
- Bottomore, T. B. 1966. *Elites and Society*. Penguin.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Prevedel R. Nice. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. 1979. »Symbolic Power.« *Critique of Anthropology* 4 (13–14): 77–85.
- Bourdieu, P. 1987. »What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups.« *Berkeley Journal of Sociology* 32. <https://www.jstor.org/stable/41035356>.
- Bourdieu, P. 1989. »Social Space and Symbolic Power.« *Sociological Theory* 7 (1): 14–25.
- Campbell, C. 1997. »Shopping, Pleasure and the Sex War.« V *The Shopping Experience*, uredila P. Falk in C. Campbell. Sage.
- Cencič, M. 2013. *Življenje na krasu v preteklosti*. Samozaložba.
- Centrih, L., in P. Sitar. 2022. *Pol kmet, pol proletarec: integrirana kmečka ekonomija v socialistični Sloveniji, 1945–1991*. Založba Univerze na Primorskem.
- Čepič, Z. 1999. »Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960.« V *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*, uredil Z. Čepič. Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Čepič, Z. 2002. »Vloga agrarnega sektorja pri modernizaciji Slovenije in Jugoslavije.« *Prispevki za novejšjo zgodovino* 42 (2): 56–62.
- Čepič, Z. 2005. »Zvišanje življenjske ravni.« V *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, uredili J. Fischer, Ž. Lazarevič, E. Dolenc, J. Perovšek, B. Godeša, Z. Čepič in A. Gabrič. Mladinska knjiga in Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Đilas, M. 1990. *Nova klasa*. Narodna knjiga.
- Di Tullio, M., in Ongaro, G. 2020. »Gaining Power: Rural Elites in Northern Italy during the Early Modern Period.« *Journal of European Economic History* 49 (1): 75–109.
- Dombos, T., in L. Pellandini-Simanyi. 2012. »Kids, Cars, or Cashews? Debating and Remembering Consumption in Socialist Hungary.« V *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*, uredili P. Bren in M. Neuburger. Oxford University Press.

- Duda, I. 2005. *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Srednja Europa.
- Eder, K. 1993. *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*. Sage.
- Erdei, I. 2012. *Čekajući Ikeu: potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega*. Srpski genealoški centar in Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Gerritsen, A., in G. Riello. 2014. »Introduction: Writing Material Culture History.« V *Writing Material Culture History*, uredili A. Gerritse, A. Giorgio in G. Riello. Bloomsbury Academic.
- Ginzburg, C., in C. Poni. 1991. »The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace.« V *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, uredila E. Muir in G. Ruggiero. Johns Hopkins University Press.
- Gombač, B. M. 1997. »Slovensko-italjanski odnosi.« V *Zbornik Primorske: 50 let*, uredil S. Valentinčič. Primorske novice.
- Hadalín, J. 2011. »Govorice in čenče v delu Albina Kjudra Zgodovinski mozaik Primorske: pomemben kamenček v mozaiku pričevanj ali zgolj obrobni podatek?« *Acta Histriae* 19 (4): 729–742.
- Horvat, B. 1969. *An Essay on Yugoslav Society*. Iasp.
- Jevnikar, M., ur. 1982. *Primorski slovenski biografski leksikon*. Knj. 2, *Kacin-Pirjec*. Goriška Mohorjeva družba.
- Kjuder, A. 1930. *Krščanski nauk za sveto birmo*. Samozaložba.
- Kjuder, A. 1972. *Zgodovinski mozaik Primorske: s posebnim poudarkom gornjega Krasa*. Občinska skupščina Sežana.
- Klemenčič, M., in M. Žagar. 2004. *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. ABC-Clio.
- Kranjc, A., ur. 1999. *Kras: pokrajina, življenje, ljudje*. Založba ZRC.
- Lazarević, Ž. 2002. »Razkorak med razvitimi in nerazvitimi: zaviralni dejavnik modernizacije Jugoslavije?« *Prispevki za novejšo zgodovino* 42 (2): 77–89.
- Lazarević, Ž. 2018. »Kmetje in zasebni gospodarski interesi po letu 1945.« V *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, uredili K. Ajlec, B. Balkovec in B. Repe. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Levi, G. 1995. *Nematerialna dediščina: življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Prevedel S. Fišer. ŠKUC in Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut.
- Luthar, B. 2006. »Remembering Socialism: On Desire, Consumption and Surveillance.« *Journal of Consumer Culture* 6 (2): 154–296.
- Luthar, B., in M. Pušnik. 2010. »Introduction: The Lure of Utopia: Socialist Everyday Spaces.« V *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, uredili B. Luthar in M. Pušnik. New Academia.

- Magagna, V. 1989. »Consumers of Privilege: A Political Analysis of Class, Consumption and Socialism.« *Polity* 21 (4): 711–29.
- Mills, C. W. 1959. *The Power Elite*. Galaxy.
- Mrkšić, D. 1986. »Podela rada i stratifikacija jugoslovenskog društva.« *Revija za sociologiju* 16 (1–4): 3–17.
- Muir, E., in G. Ruggiero, ur. 1991. *Microhistory and the Lost Peoples of Europe: Selection from Quaderni Storici*. Johns Hopkins University Press.
- Musgrave, M. K., in S. Wong. 2016. »Towards a More Nuanced Theory of Elite Capture in Development Projects: The Importance of Context and Theories of Power.« *Journal of Sustainable Development* 9 (3): 87–103.
- Panjek, A. 2023. »Črna leta in rdeče številke Ivana Černeta, župana v Tomaju sredi 18. stoletja: o dolžniško-upniških razmerjih na podeželju.« *Zgodovinski časopis* 77 (1–2): 60–87.
- Patterson, H. P. 2011. *Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Cornell University Press.
- Petrinja, D. 2001. *Primorska: 1945–1955. Vek*.
- Pirjevec, J. 1995. *Jugoslavija: naстанek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Lipa.
- Prinčič, J. 1999. »Slovensko gospodarstvo od konca druge svetovne vojne do velike reforme (1945–1970).« V *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*, uredil Z. Čepič. Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Ramšak, M. 2003. *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji na primeru koroških Slovencev*. Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.
- Rendla, M. 2014. »Založenost trga z blagom za široko potrošnjo v Sloveniji v času socializma.« V *Med državo in trgov: cikli in prelomi v zgodovini*, uredila N. Vodopivec. Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Repe, B. 1998. »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka: vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni.« *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 2:90–96.
- Režek, M. 1999. »Politične spremembe v Sloveniji v začetku petdesetih let.« V *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*, uredil Z. Čepič. Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Ritchie, D. A. 1994. *Doing Oral History*. Cengage Gale.
- Roche, D. 1997. *A History of Everyday Things: The Birth of Consumption in France, 1600–1800*. Cambridge University Press.
- Savnik, R., F. Planina in Ž. Šifrer. 1968. *Krajevni leksikon Slovenije*. 1. knj., *Zahodni del Slovenije*. Državna založba Slovenije.
- Sitar, P. 2020. »Stiletto Socialism: Social Class, Dressing Up, and Women's Self-Positioning in Socialist Slovenia.« *Aspasia* 14 (1): 104–123.
- Søholt, S., S. Stenbacka in H. Nørgaard. 2018. »Conditioned Receptiveness:

- Nordic Rural Elite Perceptions of Immigrant Contributions to Local Resilience.« *Journal of Rural Studies* 64:220–229.
- Statistični letopis Socialistične republike Slovenije*. 1965. Zavod Socialistične Republike Slovenije za statistiko.
- Statistični letopis Socialistične republike Slovenije*. 1989. Zavod Socialistične Republike Slovenije za statistiko.
- Statistični letopis Republike Slovenije*. 1990. Zavod Socialistične Republike Slovenije za statistiko.
- Tavčar, I. 2005. *Albin Kjuder Tomajski*. Goriška Mohorjeva družba.
- Thompson, P. 1978. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press.
- Trobec Franetič, S. 1992. »Vas v kapitalizmu (Tomaj)«. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani.
- Uskoković, D. 1973. *Sociologija i društvena nejednakost*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Verginella, M. 1990. »Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.« *Zgodovinski časopis* 44 (2): 171–197.
- Wessely, A. 2002. »Travelling People, Travelling Objects.« *Cultural Studies* 16 (1): 3–15.
- Zobec, M. 2024. »Tomajski posestnik in politik Anton Černe (1813–1891) med Dunajem in izvorno skupnostjo: pogled na življenjsko pot vaškega mogotca.« *Zgodovinski časopis* 78 (1–2): 100–119.
- Zukin, S. 2008. *Beyond Marx and Tito: Theory and Practice in Yugoslav Socialism*. Cambridge University Press.
- Žibert, F. 1975. »Neenakost v razdelitvi osebnih dohodkov v Jugoslaviji.« *Ekonomika revija* 26 (1): 60–71.